İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Osmanlı Bilimi Araştırmaları
Studies in Ottoman Science,
OBA 2026, 27 (1): 180–209

https://doi.org/10.26650/oba.1780182

Başvuru | Submitted 08.09.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 17.12.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 05.01.2026
Kabul | Accepted 27.01.2026

Osmanlı Bilimi Araştırmaları
Studies in Ottoman Science

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Osmanlı Devleti'nde İlk Telsiz Telgraf Projesi: Gelemiş/Patara-Derne Telsiz İstasyonları

The First Wireless Telegraph Project in the Ottoman State: Gelemiş/Patara-Derne Wireless Stations

Diren Çakılcı [1] & Havva İşkan [2]

[1] Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya-Türkiye
[2] Piri Reis Üniversitesi, Denizcilik Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul-Türkiye

Öz

Bu makale, Osmanlı Devleti'nin haberleşme tarihinde bir dönüm noktası olan Gelemiş/Patara-Derne Telsiz Telgraf İstasyonları'nın projelendirme, faaliyete geçme ve bombalanıp kullanılamaz hale gelme sürecini ele almaktadır. Çalışma, bu süreci yalnızca bir askerî veya diplomatik olay olarak değil, Osmanlı'da modern haberleşme teknolojisinin kurumsallaşması ve devlet eliyle teknoloji transferi bağlamında da incelemektedir. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp ile muhaberede yaşadığı maliyet, güvenlik ve egemenlik sorunlarını aşmak için son teknoloji ürünü olan telsiz telgraf teknolojisini tercih etmiştir. Elektrikli telgrafa alternatif olarak geliştirilen ve daha on yıl önce ilk patenti alınan telsiz telgraf teknolojisiyle, coğrafi engeller ve yabancı şirketlere olan bağımlılığın ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda başta Alman firmaları olmak üzere birçok yabancı şirketten gelen yatırım teklifleri ve Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti bürokratlarının yeni teknolojiye ilişkin çalışmaları yol gösterici olmuştur.

1904 yılında planlanan ve Alman Telefunken firmasına ihale edilen Osmanlı Devleti'nin ilk telsiz telgraf projesi Güneybatı Anadolu'daki Gelemiş (Patara) ile Trablusgarp'ın kuzeydoğusunda bulunan Derne şehrinde hayata geçirilmiştir. Bu girişim, Osmanlı Devleti'nin teknik modernleşme sürecinde özgün bir örnek teşkil etmektedir. Daha istasyonlar kurulmadan önce kendi memurlarını Almanya'da Telefunken fabrikasına eğitime gönderen ve bu konuda kalifiye memurlar da yetiştirmeye çalışan Osmanlı Devleti, faaliyete başladığı 1906 yılında Avrupa'daki en uzak haberleşme menziline sahip telsiz telgraf hattı özelliğine sahip bu projede vizyoner bir siyaset takip etmiştir. Fakat 1911-1912 Trablusgarp Savaşı sırasında her iki istasyon da İtalyan donanması tarafından tahrip edilerek, faaliyetleri sonlandırılmıştır. Çalışmada, kapsamlı arşiv araştırmasıyla ilk kez değerlendirilen belgeler, süreli yayın organlarından elde edilen veriler ve görseller, özellikle Patara'da yine ilk kez gerçekleştirilen arkeolojik kazı sonuçları kullanılmıştır. Bu sayede, Osmanlı'nın teknolojik kapasitesini ve iletişim stratejilerini yeniden düşünmeye davet eden bilim tarihi, teknoloji transferi ve kurumsal modernleşme perspektiflerini tarihsel arkeoloji yaklaşımıyla birleştiren çok yönlü bir analiz sunulmaya çalışılmıştır.

Abstract

This article examines the process of designing, commissioning, and subsequent bombing and destruction of the Gelemiş/Patara–Derne Wireless Telegraph Stations, a turning point in the history of communications in the Ottoman State. The study analyses this process not only as a military or diplomatic episode, but also in the context of the institutionalisation of modern communication technology in the Ottoman State and state-led technology transfer. In the early twentieth century, the Ottoman State adopted state-of-the-art wireless telegraph technology to overcome the costs, security concerns, and sovereignty issues involved in communicating with its last African territory, Tripolitania. Developed as an alternative to electric telegraphy and patented only a decade earlier, wireless telegraphy aimed to eliminate geographical barriers and dependence on foreign companies. In this context, investment proposals from foreign firms—particularly German compa-

Atıf | Citation: Çakılcı, Diren, Havva İşkan. "The First Wireless Telegraph Project in the Ottoman State: Gelemiş/Patara-Derne Wireless Stations". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları–Studies in Ottoman Science* 27, 1 (2026): 180-209. https://doi.org/10.26650/oba.1780182

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.
© 2026. Çakılcı, D. & İşkan, H.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Diren Çakılcı direncakilci@akdeniz.edu.tr

nies—and the activities of officials within the Ottoman Ministry of Post and Telegraph played a guiding role in shaping the new communication strategy.

The Ottoman State's first wireless telegraph project, planned in 1904 and contracted to the German company Telefunken, was implemented in Gelemiş (Patara) in southwestern Anatolia and in the city of Derne in northeastern Tripoli. This initiative represents a distinctive example of technical modernisation in the late Ottoman period. Even before the stations were established, Ottoman officials were sent to the Telefunken factory in Germany for training, reflecting a deliberate effort to cultivate domestic technical expertise. When the line became operational in 1906, it constituted the longest-range wireless telegraph connection in Europe, illustrating the State's ambitious communication policy. However, during the Italo-Ottoman War of 1911–1912, both stations were destroyed by the Italian navy, bringing their operations to an end.

The study draws on archival documents evaluated for the first time, data and images from contemporary periodicals, and, in particular, the results of archaeological investigations conducted for the first time at Patara. It thus offers a multifaceted analysis—combining perspectives from the history of science, technology transfer, and institutional modernisation with a historical-archaeological approach—inviting a reassessment of the technological capacity and communication strategies of the late Ottoman State.

Anahtar Kelimeler Telsiz Telgraf · Gelemiş · Patara · Derne · Trablusgarp · Osmanlı Arkeolojisi

Keywords Wireless Telegraphy · Gelemiş · Patara · Derne · Tripoli · Ottoman Archaeology

Yazar Notu Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu'nun ortaya çıkarılması, restorasyonu ve bir müze olarak geleceğe kazandırılması; TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Antalya Valiliği, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, Türk Tarih Kurumu, Akdeniz Üniversitesi, Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Antalya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün şükran duyduğumuz katkı ve destekleriyle mümkün olmuştur; teşekkürümüz büyüktür. Ayrıca, alandaki kazı ve restorasyon çalışmalarında sürecin içinde özveriyle yer alan Doç. Dr. Mustafa Koçak, Dr. Öğr. Üyesi Hakan Gerçek, Arkeologlar Burcu Dama ve Şafak Türkoğlu'na da emek ve bilgiyle verdikleri destekleri için kalpten teşekkür ederiz.

Author Note The excavation, restoration, and preservation of the Gelemiş/Patara Wireless Telegraph Station for future generations as a museum; This was made possible thanks to the contributions and support of the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey, the Ministry of Industry and Technology of the Republic of Turkey, the Antalya Governor's Office, the General Directorate of Cultural Assets and Museums, the Western Mediterranean Development Agency, the Turkish Historical Society, Akdeniz University, the Antalya Provincial Directorate of Culture and Tourism, and the Antalya Directorate of Survey and Monuments. We are deeply grateful. We would also like to express our heartfelt thanks to Assoc. Prof. Dr. Mustafa Koçak, Dr. Hakan Gerçek, archaeologists Burcu Dama and Şafak Türkoğlu for their dedication and support in the excavation and restoration work carried out in the field.

Extended Summary

This article discusses a pioneering step taken by the Ottoman State in the field of communication technology: the establishment of the first wireless telegraph stations, connecting Gelemiş/Patara and Derne. The development of wireless telegraph technology at the end of the 19th century made long-distance communication possible by overcoming geographical barriers and high costs. Seeking to utilise this new technology to establish secure and rapid communication with its last African territory, the province of Tripoli, the Ottoman State decided to invest in a wireless system.

The high costs, security vulnerabilities and reliance on foreign companies associated with electric telegraph systems accelerated the Ottoman State's quest to establish its own communications network. In this context, the Wireless Telegraph Commission, established by Sultan Abdülhamid II at Yıldız Palace, collaborated with the German company Telefunken on a project that was closely monitored by the Sultan. Following decisions made in 1904, stations were constructed on the Gelemiş/Patara coast in southwestern Anatolia and on the Derne coast in Tripoli between 1905 and 1906. As part of the project, Ottoman state officials were sent to Germany to receive training in wireless telegraph technology, providing support during the construction process. Originally planned to be built at the mouth of the Eşen River, the Gelemiş Station was constructed on land east of the ancient city of Patara due to certain advantages. The location can now be confirmed by matching information obtained from excavation site studies and archival documents.

The Gelemiş/Patara station is understood to have characteristics similar to those of the Derne station. It has a machine room, four antenna towers, a small storage building and a large dormitory building for officials. Behind the dormitory building is another structure that was probably used during the construction of the station and is believed to have served as a barn, storage room or bathroom. Two years after the stations began operating, a dormitory building was constructed in Gelemiş in response to requests. Due to the region\'s extremely hot climate and prevalence of diseases, as well as the station\'s distance from surrounding settlements, Kaş District was ordered to construct a five-unit dormitory and barracks where wireless telegraph officers could live in healthy conditions. Following an on-site survey and the creation of plans, the dormitory building, most of which still stands today, was constructed. This structure is positioned in a northeast-southwest direction in front of an ancient cistern, and the water drains from the roof are connected to the cistern to meet water needs. The building has four separate entrance doors on the side facing the cistern and, although it has a total of 12 rooms, appears to have been used as four separate units.

At that time, the 850-kilometre distance between the Gelemiş and Derne stations represented the longest distance for radio communication in Europe. The stations established contact with inland regions such as Tripoli, Benghazi and Fizan, significantly enhancing the Ottoman State's communication capabilities. Officially opened in 1906, the centres became an important communication point for the Ottoman State and foreign commercial and military ships sailing in the Mediterranean, ensuring the Ottoman State's participation in international wireless telegraph communication.

However, during the war that began in 1911 with Italy's attack on Tripoli, these stations became targets due to the strategic advantages they offered the Ottoman State. The Derne station was bombed and destroyed by the Italian navy on 5 October 1911 and the Gelemiş station on 19 April 1912. Following these attacks, the Ottoman State was forced to build alternative landlines, but it was unable to regain the communication capabilities offered by wireless telegraphy. Although this first experience with wireless communication went down in history as a critical step towards technological independence, it did not continue and ultimately amounted to nothing. The outbreak of World War I in the years that followed, and the Ottoman State's diversion of all its energy to the war, prevented this new technology, which had been adopted at an early stage, from creating a widespread communication network in other parts of the country. After this time, the Ottoman State mostly limited its use of wireless telegraph technology to military purposes and army units.

The study has been enriched with visual and written information from the Presidential Ottoman Archives, the ATASE Archives and periodicals from the time, including the Servet-i Fünun and the Telefunken Zeitung, which was published by the Telefunken company. Additionally, the discovery of the structural remains of station buildings during recent archaeological excavations in Patara has provided further detail. This pioneering investment by the Ottoman State was in step with its time and is valuable not only as a communication project, but also in terms of political independence, technological vision and military strategy. Sultan Abdulhamid II's focus on technological innovation, as well as the attention to detail of the central administration, reflects the Ottoman State's modernisation efforts at the time.

In conclusion, the Patara and Derne wireless telegraph stations represent a turning point in Ottoman communication history. The remains in Patara today are important historical and cultural heritage sites. The Patara wireless telegraph station remains are an important symbol in the history of Ottoman communication and provide historical proof of its ties with Tripoli. In this context, the Patara remains have the potential to strengthen relations between Libya and the Republic of Turkey today.

Giriş

İnsanlar ve ülkeler arasında etkileşimi sağlayan haberleşme sistemleri insanlık tarihi ile birlikte asırlarca evrilerek gelişmiştir. Devletler arası ve devlet içi haberleşmenin kurumsallaşması, modern bürokratik yönetimin temel bileşenlerinden biri olarak 19. yüzyılda yeni bir nitelik kazanmış; haberleşmede insan ve hayvan gücüne olan mecburiyeti ortadan kaldıran teknik alt yapılar faaliyete geçirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu dönüşüm, elektrikli telgrafın mevcut haberleşme altyapılarına eklemlenmesiyle gerçekleşmiştir. Telgraf öncesinde Osmanlı Devleti'nde haberleşme esas olarak menzil teşkilatı, ulak sistemi ve 18. yüzyıl sonlarından

itibaren gelişerek 19. yüzyılın ilk yarısında kurumsal bir hal alacak olan posta teşkilatıyla yürütülmekteydi.[1] "Uzağa yazmak" anlamına gelen telgrafın ilk versiyonu olan Chappé (optik/havai) telgrafını[2] II. Mahmud döneminde kullanan Osmanlı Devleti[3], mevcut teller üzerindeki elektrik akımının kontrolüyle Morse alfabesi vasıtasıyla iletişim sağlayan elektrikli telgrafı ise Sultan Abdülmecid döneminde kullanmaya başlamıştır.[4] Tanzimat Dönemi'nde telgrafın devreye girmesiyle birlikte haberleşme, bu geleneksel ve kadim yöntemlerden sıyrılarak kısa süre içinde merkezî denetime açık ve anlık iletişimi mümkün kılan bir altyapıya sahip olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin idari, askerî, ekonomik ve diplomatik karar alma süreçlerinde değişim meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, çeşitli sebeplerle çağdaşlarına göre gecikmeli olarak kullanılmaya başlanan elektrikli telgraf ilk olarak 1855 yılında İstanbul-Edirne-Şumnu hattında tesis edilmiştir.[5] Bu hattan sonra ise, başta Rumeli bölgesinde olmak üzere yaygın bir şekilde kullanılmıştır.[6] Avrupa başkentleri ile hızlı ve kolay iletişim kurmayı amaçlayan Rumeli bölgesindeki yatırımları, Anadolu, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dakiler kademeli olarak takip etmiştir. Elektrikli telgraf şebekeleri, şehirler arasındaki mesafelere dikilen ahşap direkler üzerinde gerilen demir tellerin birbirine irtibatlandırılması ve açılan telgrafhanelerdeki Morse makinesi, pil ve diğer cihazlarla bağlanması sonucunda meydana geliyordu. Dolayısıyla uzak mesafeler arasında masraflı bir sistem kuruluyordu.[7] Bu durum, gerek hatların dağlık veya ıssız bölgelerden geçirilmek zorunda kalınması gerekse taşınan haberlerin kıymeti nedeniyle daimî bir güvenlik ve kontrol ihtiyacını da beraberinde getirmişti. Güvenlik ve işletme masraflarına elektrikli telgrafın inşaat maliyetleri de eklendiğinde söz konusu sistemin geniş sahalara yayılmasında temel problemler ortaya çıkmıştır.

Elektrikli telgraf teknolojisinin kullanıldığı kara hatlarından daha maliyetli bir yöntem ise coğrafik ve siyasi engelleri bertaraf eden denizaltı telgraf kabloları idi. Hâkim olduğu belli başlı adalarda haberleşmeyi hızlandırmak için denizaltı kablo yatırımları yapan Osmanlı Telgraf İdaresi[8], uzun mesafelerde gerekli olan yatırım bedellerini karşılayamadığından uluslararası kablo firmalarının hatlarını kullanmaya mecbur olmuştu.[9] 1896 yılında patenti alınacak olan telsiz telgraf teknolojisi ise hem coğrafik ve siyasi engellere hem de yüksek işletme ve yatırım maliyetlerine çözüm sunması sebebiyle dünya haberleşme tarihine hızlı bir giriş yapmıştır.

Elektrik ve telgraf teknolojisine dair 19. yüzyıl başlarından itibaren biriken çalışma verileri, yüzyılın sonunda boyut değiştirmiştir. Yüzyıl başında kullanılan optik telgrafın, yani birbirine bağlantısı olmayan

1 Yusuf Halaçoğlu, *Klasik Dönemde Osmanlılarda Haberleşme ve Yol Sistemi* (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1982); Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM* 3 (1992), 333-377.

2 Claude Chappé tarafından geliştirilen bu haberleşme sistemi belirli mesafeler arasına kurulmuş olan kuleler üzerindeki tahta kolların alfabe ve sayıları temsil eden hareketlerinin diğer kuleden teleskop yardımıyla izlenmesi yoluyla iletişim sağlamaktaydı. 18. yüzyıl sonunda icat edilen bu sistem ilk kez Paris ile Lille arasındaki 230 km'lik mesafede kullanılmıştı. John R. McNamara, *The Economics of Innovation in the Telecommunications Industry* (New York: Quorum Books, 1991) 9.

3 Chappé telgrafı 1828 yılında İstanbul Boğaziçi'nde kullanılmaktaydı. Söz konusu teknolojinin 1853-1854 tarihlerinde Rus kuvvetlerine karşı Tuna Nehri boyunda da kullanıldığına ilişkin bilgiler için bkz. Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi", *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler I* içinde, editör Coşkun Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2017.), 133-135.

4 Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923),* çev. Mehmet Moralı (İstanbul: Alkım Yay., 2004), 194-195.

5 Semavi Eyice, "İstanbul'da İlk Telgrafhane-i Âmire'nin Projesi (1855)", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 34 (1984), 61-62.

6 Osmanlı Devleti'nin telgraf yatırım politikaları ve faaliyetleri için bkz. Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019).

7 Elektrikli telgraf hatlarının telsiz telgrafa göre daha maliyetli ve daha zor idari süreçler içerdiğine dair açıklamalar aşağıda detayları verilecek olan Posta ve Telgraf Nezareti bürokratları Leduc Efendi ve Mustafa Fuad Bey'in kurumsal raporunda da açıkça belirtilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 229/66, Belge num. 2-1, 2-2, 2-3.

8 Osmanlı Telgraf İdaresi tarafından yapılan denizaltı telgraf kablosu yatırımları için bkz. Mostafa, Minawi, "Telegraphs and Territoriality in Ottoman Africa and Arabia during the Age of High Imperialism", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 18/6, 567-587; Diren, Çakılcı, "Kıbrıs'ta Osmanlı Telgraf İşletmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 2/62 (2016), 65-90; Diren Çakılcı, "Doğu Akdeniz'de Denizaltı Telgraf Bağlantıları: Yunanistan'ın Uluslararası Şebekeye Dahil Edilmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXIII/1 (2018), 21-39.

9 Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti'nde Denizaltı Telgraf Hatları ve Eastern Telegraph Company", *18. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler* III içinde, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 289-309.

yüksek kuleler üzerinde gerçekleştirilen sembolik hareketlerin gözlenmesi ile sağlanan iletişimin, elektrikli ve mekanik hali telsiz telgraf icat edilmiştir. Heinrich Herzt'in elektrik enerjisiyle ilgili yürüttüğü çalışmalara birçok bilim insanının katkı koyması ile ilerleyen teknoloji Marconi'nin çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Elektrik dalgalarını kablo bağlantısı olmayan iki merkez arasında teati etme başarısını gösteren İtalyan bilim insanı Guglielmo Marconi[10], 1896 yılında ilk telsiz telgrafı göndermeyi başarmıştır.[11] Bu tarihten sonra daha da geliştirilerek birçok proje ile kullanıma sokulan telsiz telgraf, coğrafik ve insani birçok engellerle beraber yüksek maliyetli inşa çalışmaları sebebiyle hükümetlere sorunlar yaratan eski elektrikli telgraf sisteminin yerini hızla almaya başlamıştır.

Telsiz telgraf teknolojisinin Osmanlı Devleti'nin gündemine girmesi 1901 yılında Almanya'da gerçekleşen bir dizi toplantı sayesinde mümkün olmuştur. Almanya'da telsiz telgraf teknolojisi çalışmalarının öncü firmalarından olan ve ileride de Telefunken'in kurucu ortakları arasında yer alacak olan AEG (Allgemeine Elektricitäts-Gesellschaft) şirketi geliştirdiği telsiz telgraf cihazlarını tanıtmak için 4 Kasım 1901 tarihinde Berlin'deki fabrikasında bir konferans vermiştir. Bilim insanlarının ve farklı devlet temsilcilerinin özellikle davet edildiği bu konferansta bizzat mucitler tarafından, geliştirilen sistemin teknik detayları izah edilerek bu sistemin kullanılmasıyla devletlerin elde edeceği menfaatler anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'ni temsilen toplantıya katılan Sultan II. Abdülhamid'in harp yaverlerinden Berlin Sefiri Ahmed Tevfik Paşa, konferansın detaylarını şirketin hazırladığı "Séance Tur La Télégraphie Sans Fil" (Telsiz Telgraf Konferansı) başlıklı kapsamlı rapor ve bazı fotoğraflarla İstanbul'a bildirmiştir. Ahmed Tevfik, Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne yazdığı mektubunda bu teknolojinin özellikle boğazlarda, ordu merkezlerinde, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ sınırlarında kullanılabileceğini tavsiye etmiştir.[12] Berlin Sefiri benzer bir bildirimi Seraskerlik makamına da göndererek yeni teknolojinin orduda kullanımına dikkat çekmiştir.[13]

Yeni teknolojiye dair Berlin'den gelen bilgiler ve muhtemelen Osmanlı Devleti teknik bürokratlarının bu konudaki merakı birkaç ay içerisinde Posta ve Telgraf Nezareti içerisinden daha kapsamlı bir çalışmayı tetiklemiştir. Posta ve Telgraf Nezareti Nazır Muavini Mustafa Fuad Bey ile nezaretin Fen Müşaviri Muavini olan Fransız asıllı Leduc Efendi yaptıkları araştırmalar ve şahsi donanımları marifetiyle telsiz telgraf konusunda hazırladıkları telif eseri bir tanıtım raporuyla birlikte dönemin PTT Nazırı Hüseyin Hasib Bey'e takdim etmişlerdir.[14] Kaleme aldıkları eseri herhangi bir yere göndermeden ve yayınlamadan önce devletin hizmetine sunmak maksadıyla öncelikle Hüseyin Hasib Bey ile paylaşan ikili raporlarında, henüz çok yeni olan fakat başarıyla uygulamaya konulan telsiz telgrafın Avrupa'da pek çok ülkede ve özellikle sahillerle haberleşmek maksadıyla gemilerde kullanıldığını, hatta son bilgilere göre Belçika'nın hakim olduğu Kongo topraklarında kapsamlı bir telsiz şebekesi kurmaya hazırlandığını bildirmekte, yeni teknolojinin faydalarını sıralayarak Osmanlı ülkesindeki muhtemel kullanım yerlerini listelemekteydi. Özellikle ticari gemilerle donanma gemilerinin ana karayla irtibatı, adaların, körfez ve boğaz kıyılarının irtibatlandırılmasının telsiz telgraf ile mümkün olduğunu belirten ikili Osmanlı telgraf şebekesinde sorunları aşılamayan Hicaz ve Yemen şebekeleri başta olmak üzere ana karaya irtibatı bulunmayan yirmiye yakın adanın telsiz telgrafla donatılabileceğini bildirmişlerdi. Hatta Dedeağaç ile Semadirek Adası arasında veya Kavala ile Taşoz Adası arasında ilk şebekenin kurulabileceğini önermişlerdi.[15] Leduc Efendi ve Mustafa Fuad Bey'in telif eseriyle

10 Guglielmo Marconi'nin biyografisi ve telsiz telgraf çalışmaları için bkz. http://www.seas.columbia.edu/marconi/history.html Erişim 06.08.2025.

11 Gustav Eichhorn, *Wireless Telegraphy* (London: Charles Griffin and Company Pub., 906), 1-2.

12 BOA., Yıldız, Perakende, Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), 39/35. Söz konusu rapor ve telsiz cihazı fotoğrafları için bkz. BOA., Yıldız, Perakende, Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.), 21/109.

13 BOA., Y.MTV., 225/130.

14 Eserin Fransızca ve Türkçe metni için bkz. BOA., Y.MTV., 229/66, Belge num. 3, (86 varak). Leduc Efendi ve Mustafa Fuad Bey'in söz konusu eseri hakkında daha önce yapılan kısa bir değerlendirme için bkz. Saltuk Duran, "Sources of Maritime Weather Monitoring in the Ottoman Navy at the Age of Modern Observatories, 1868-1914". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 25, 2 (2024), 376.

15 BOA., Y.MTV., 229/66, Belge num. 2-1, 2-2, 2-3.

söz konusu raporunu Yıldız Sarayı'na takdim eden Nazır Hüseyin Hasib Bey "*telsiz telgraf nam nev-zuhur vasıta-i elektrikiye ile icra-i muhaberat*" meselesi konusunda izin verilirse nezaret bünyesinde çalışmalara başlanacağını belirtmişti.[16] Ancak söz konusu bu girişimin nasıl sonuçlandığına ilişkin bilgi veren herhangi bir evrak bulunamamıştır.

Uzak mesafelerde kurulan iki istasyon arasında radyo dalgaları vasıtasıyla haber alıp vermeyi mümkün kılan bu teknoloji başta Marconi firması olmak üzere telgraf alanında söz sahibi olan İngiliz, Fransız ve Alman şirketleri marifetiyle hızla gelişmeye devam etti. 20. yüzyılın popüler haberleşme aracı olacak olan telsizler Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi Osmanlı Devleti topraklarında da kabul gördü. 1901 ve 1902 yıllarında gerek dışardan gerekse içerden gelen girişimlere rağmen Osmanlı Devleti'nin ilk telsiz şebekesi olacak olan Gelemiş/Patara-Derne telsizlerinin projelendirilmesi 1904'te mümkün olmuştur. Trablusgarp'ı Anadolu hatlarına bağlama projesi olan ilk projeyi takiben ülkenin farklı bölgelerindeki haberleşme sorunlarının çözümünde Osmanlı Telgraf İdaresi'nin alternatifleri arasında telsiz telgraf teknolojisi de yerini almıştır.[17]

Osmanlı Devleti'nden İlk Girişim

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp ile merkez arasındaki ilişki, klasik askerî ve diplomatik bağlardan ziyade haberleşme altyapısının kontrolü üzerinden tanımlanmaya başlamıştı. Çünkü 1881'de Fransa'nın Tunus'u, 1882 yılında ise İngiltere'nin Mısır'ı ele geçirmesiyle Kuzey Afrika'daki son Osmanlı hakimiyeti doğrudan kara bağlantısı bulunmayan Trablusgarp sınırlarına sıkışmıştı. Özellikle Fransa'nın Tunus ve Cezayir'deki hakimiyet politikaları karşısında, hemen karşı yakada bulunan Trablusgarp'ı elde etme emelleri güden İtalya küresel sömürge paylaşımında bunu bir hak olarak iddia ediyor ve Osmanlı Devleti'nin söz konusu bu sınırlı hakimiyet alanını tehdit ediyordu.[18]

Kuzey Afrika'daki son toprağında idari ve askeri hakimiyetini devam ettirmekte ısrarlı olan Osmanlı Devleti kara bağlantısı kesilen Trablusgarp ile hızlı ve etkin bir haberleşme ağına büyük ihtiyaç duyuyordu. Mısır'ın İngiltere tarafından işgaliyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'a kara yolu ve telgraf hatları üzerinden erişimi fiilen ortadan kalkmış; vilayet ile İstanbul arasındaki iletişim, Akdeniz denizaltı telgraf kablolarına bağımlı hâle gelmişti. Bu kabloların büyük bölümü, küresel telgraf şebekesini işleten Eastern Telegraph Company (ETC) tarafından kontrol edilmekteydi[19] ve İstanbul–Malta–Trablusgarp hattı da bu özel şirket altyapısı üzerinden çalışmaktaydı.[20]

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve buraya bağlı Derne, Bingazi, Fizan gibi mülkî birimlerle kurduğu iletişimde muhtaç olduğu yabancı telgraf kablolarının kullanılmasında birkaç temel problem vardı. Birincisi, kara hatlarına kıyasla denizaltı telgraf kablosu ile gönderilen telgrafnamelerin ücretleri çok daha pahalıydı. Nitekim bu konu Osmanlı merkez birimleri arasında sık sık gündeme gelmekte ve çözüm yolları aranmaktaydı. Bunun yanında, Eastern Telegraph Company'nin bazı politikaları Osmanlı Devleti'nin aleyhindeydi. Örneğin Maliye veya Sıhhiye Nezareti'nin Trablusgarp'a gönderdiği bir talimatname oraya ulaştıktan sonra Bingazi'ye de iletileceğinden aynı telgrafnameden iki sefer ücret alınıyordu.[21] Söz konusu ücretler o kadar

16 BOA., Y.MTV., 229/66, Belge num. 1.

17 Bilhassa maliyet ve fiziki zorluklar sebebiyle etkili iletişim kurulamayan Yemen ve Hicaz bölgesinde telsiz telgraf yatırımları planlanmış ancak hayata geçirilememişti. Diren Çakılcı, "Yemen'i Payitaht'a Bağlamak: Yemen Vilayeti Telgraf Şebekesi ve Bağlantı Hatları", *Türkiyat Mecmuası* 32/1 (2022), 83-85.

18 İsrafil Kurtcephe, "Trablusgarb'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 6 (1990), 361.

19 İngilizler işgalden sonra, geçici de olsa Mısır hatlarını transit haberleşmeye de kapatmıştı. Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 107. Bu nedenle Osmanlı hatları ile Trablusgarp yerel hatları arasında Mısır üzerinden haberleşmek imkan dahilinde değildi.

20 "Zur Tripolis-Affäre", *Telefunken Zeitung*, I. Jahrgang, No. 2, September 1911, 18.

21 BOA., Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.), 2584/193761.

yüksekti ki bunların yıllık toplamları karşılığında telsiz istasyonları kurulabilecekken maalesef bu meblağlar sadece kullanım ücreti olarak sarf ediliyordu. 1910 yılında Yemen'e bağlı Asir'den İstanbul'daki Dahiliye Nezareti'ne çekilen uzun bir telgraf için ETC'ye 800 lira ödendiği örneğinden hareketle, aşağıda detaylarından bahsedilecek olan Trablusgarp telsizlerinin toplam inşa maliyetinin 12.000 lira olduğu düşünüldüğünde bu mukayese doğrulanmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti idarecileri de yabancılara ait kabloların kullanılmasındansa telsiz telgraf istasyonları kurulmasının maliyet mukayesesi bağlamında daha faydalı olduğunu yazışmalarında açıkça ifade etmiştir.[22]

İkinci ve daha elzem bir problem ise güvenlik ve gizlilikti. Yabancı şirket kablolarıyla gönderilen telgraflar söz konusu şirketlere ait telgrafhanelerde şirket memurları tarafından havale edildiğinden, yazışmaların içeriği şirket idaresinin malumu oluyordu. İngiliz emperyalizmine hizmet eden ve zaten onun sermayesinin eseri olan bu şirkete sonsuz güven duyulması mümkün değildi. Bu nedenle geliştirilen "şifreli telgraf" yöntemi bir noktaya kadar gizlilik sağlasa da havalesi karmaşık olduğundan tercih edilmek istenmiyordu.[23] Tüm bunlar ışığında, 20. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ile hızlı, ucuz, güvenli bir haberleşme ağı tesis etmesi ve bunun tam anlamıyla devlet eliyle finanse edilerek yine devlet tarafından işletilmesi ihtiyacı aşikardı. Kısa süre önce icat edilen ve hızla tanınmaya başlayan telsiz telgraf teknolojisi, kara bağlantısı olmayan, merkeze uzak Trablusgarp ile haberleşme için büyük bir avantajdı. Nitekim bu öngörüye sahip olan Yıldız Sarayı ile Posta ve Telgraf Nezareti telsiz telgrafın ilk kez kullanımı yönünde aşağıda detayları verilecek olan önemli adımlar atacaktır.

Osmanlı Devleti'nde telsiz telgraf teknolojisinin kullanılacağı ilk merkezler şüphesiz ki, devletin bu manada en elzem çözüm üretmek zorunda olduğu Trablusgarp için planlanmıştır. Bu çerçevede Trablusgarp, Fizan, Bingazi ve Derne merkezleri ile haberleşme kurulabilmesi için Rodos Adası ile bu adaya en yakın Trablusgarp sahili olan Derne arasında bir telsiz şebekesi kurulması gündeme gelmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri ışığında, 1904 yılı başlarında böyle bir karar alındığı anlaşılırken bu işin yaptırılmasında on yıllardır devletle telgraf işbirlikleri geliştiren Siemens&Halske Firması'nın kurucu ortağı olduğu Telefunken ile anlaşma sağlandığı görülmektedir.[24] Söz konusu işbirliği, Osmanlı Devleti'nde takip edecek olan telsiz telgraf yatırımlarına da emsal teşkil edeceğinden Almanya haricinde farklı ülkelerden de bazı yatırımcılar telsiz telgraf konusunda Yıldız Sarayı'na çeşitli teklifler sunmuştu. Örneğin, aynı yılın sonunda Fransız Vistor Popp isimli mühendis kendi imalatı olan farklı bir telsiz sistemini Sultan II. Abdülhamid'e kabul ettirmek için girişimde bulunmuştu.[25]

Alman telgraf firmasıyla telsiz istasyonları konusunda uzlaşıya varan Osmanlı Devleti'nin ilk adımı, yeni teknolojiye hâkim olacak Osmanlı telgraf memurları yetiştirmek olmuştur. Bu nedenle hem telsiz telgraf teknolojisi konusunda eğitim alarak ülkeye döndüklerinde tecrübelerinden istifade edilebilecek hem de ilk istasyonların hazırlık süreçlerini Telefunken fabrikasında takip edecek olan iki memur seçilmiştir. Bu maksatla 1904 yılında Posta ve Telgraf Nezareti'nin Muhasebat-ı Ecnebiye Kalemi Baş Kâtibi Hasan Efendi ve Haydarpaşa Posta ve Telgraf Müdürü Tevfik Efendi Almanya'ya gönderilmiştir.[26] Hasan ve Tevfik Efendi'nin Almanya'daki ilk izlenimleri neticesinde İstanbul'da bir telsiz telgraf tecrübe birimi kurulması teklif

22 BOA., Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.), 59/52.

23 Sudan'ın Sevakin telgraf merkezinde yaşanan sorunlar ile ilgili bkz. BOA., Yıldız, Perakende, Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.), 1/88.

24 BOA., BEO., 2449/183613.

25 BOA., Y.PRK.PT., 23/86.

26 Memurlara Almanya'da bulunacakları süre zarfında 400'er Mark maaş ve 500'er Mark da gidiş-dönüş harcırahı ödenmesi kararlaştırılsa da, önceden hazırlığı bulunmayan telsiz telgraf yatırımlarının bütçede karşılığının olmaması nedeniyle karşılaşılan maddi zorluk kısa sürede aşılmıştır. BOA., BEO., 2533/189952; BOA., Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 931/18; BOA., İrade, Hususi (İ.HUS.), 125/104.

27 BOA., Y.MTV., 301/25.

edilmiş[27], kurulacak istasyonlarda teknik sorunların giderilmesi içinse 1906 yılı başında ayrıca iki memur ve bir elektrik mühendisinin Almanya'ya gönderilmesi uygun görülmüştür.[28]

Trablusgarp ile muhabereye hizmet etmek üzere kurulacak merkezlerin iki istasyonlu olması uygun bulunmuştu. Yani, her bir merkezde iki istasyon inşa edilecek bu çerçevede iletişimin sürekliliği ve aynı anda karşılıklı muhabere mümkün kılınacaktı.[29] Marmaris'e denizaltı kablosu ile bağlı olan ve bu suretle İstanbul'a kadar uzanan Osmanlı telgraf şebekesine irtibatı bulunan Rodos ile buraya en yakın Trablusgarp sahili Derne arasında kurulacak istasyonların maliyeti toplamda 12.000 liraydı.[30] Tek seferde karşılanması zor olan bu meblağ için Yıldız Sarayı'nda alınan kararla devletin farklı kurum ve birimlerinden ayrılacak tahsisatla bu işin finanse edilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre, söz konusu 12.000 liranın, hisselerine düşen miktarlar farklı olmakla birlikte, Rüsumat Emaneti, Posta ve Telgraf Nezareti, Defter-i Hakani Nezareti ve Orman Nezareti'ne ek olarak Hüdavendigar, Konya, Halep, Trablusgarp, Sivas ve Ankara vilayetlerinden tertip edilmesi uygun bulunmuş, ilgililere gerekli tebliğler yapılmıştı.[31]

1904 yılında alınan kararlardan farklı olarak bir yıl sonra başlayan inşaat işlemlerinde, istasyonlardan birinin inşa edileceği Rodos'tan vazgeçildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti yönetimi, merkezî şebekeye bir denizaltı kablosuyla bağlı olan Rodos Adası'ndansa, kara hattına doğrudan iltisakı bulunan ve ana karada yer alan bir merkezi tercih etmiş olmalıdır. Zira, denizaltı kablolarında kara hatlarına nazaran sıklıkla görülen arıza ve kopmalar denizaşırı merkezlerin kısmi zamanlı olarak iletişimini tatil etmekteydi. Dolayısıyla yapılacak yatırım sonucunda kesintisiz iletişimin temini merkezin ana karada yer almasını elzem kılıyordu. Bu düşünce ile Derne'ye olan mesafeyi daha da uzatmamak adına, güneybatı Anadolu sahilinde tam da Derne karşısında konumlanan Eşen Çayı[32]'nın denize döküldüğü nokta proje alanı olarak belirlenmiştir. 1905 yılı hatta 1906 yılı başlarına ait yazışmalarda telsiz istasyonunun Eşen Çayı ağzında kurulacağından bahsedilmiş[33], fakat inşaat başladığında istasyon için en uygun alan olarak Patara Antik Kenti'nin doğusunda yer alan düzlük arazi seçilmiştir. Eşen Çayı'nın denize döküldüğü noktadan kuş uçuşu 5-6 km mesafede bulunan bu alanın, civardaki en yakın yerleşim yeri olan Gelemiş köyü ve hemen sahildeki Gelemiş İskelesi'yle bağlantılı olması avantaj olarak değerlendirilmiştir. Buna bağlı olarak 1906 yılı itibariyle faaliyete başlayacak olan Osmanlı Devleti'nin ilk telsiz istasyonları bulundukları mevkilerden hareketle Gelemiş/Patara ve Derne olarak anılmaya başlanmıştır.[34]

Gelemiş/Patara-Derne İstasyonları

1904 yılında kararlaştırılan ve Almanya'daki fabrikalarda hazırlıkları başlayan telsizlerin kurulması için Mayıs 1905 itibariyle yoğun bir süreç işlemeye başlamıştır. Derne ve Gelemiş'te eş zamanlı olarak başlayan faaliyetlerde Telefunken fabrikası mühendisleri ile Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği memurlar birlikte çalışmıştır. Nitekim inşaat tamamlanmadan, açılacak telsiz istasyonları için memur tayinleri yapılmış ve bunlar görev yerlerine gönderilmiştir. Derne'de İtalyanların da telsiz istasyonu kurma girişiminde bulunması, hatta

28 BOA., İrade, Posta ve Telgraf (İ.PT.), 20/51.

29 İstasyonlara ait fotoğraflarda görülen dörder telsiz kulesi bu amaca hizmet etmiş olmalıdır.

30 Kurulan ve çalıştırılan istasyonların teknik özelliklerinden anlaşıldığına göre söz konusu 12.000 lira bedelle Gelemiş ve Derne'de 500 mil menzile ve 780 metre dalga boyuna sahip cihazlar yerleştirilmiştir. *List of Wireless-Telegraph Stations of The World* (Washington: Government Printing Office, 1908), 38.

31 BOA., BEO., 2449/183613; BOA., DH.MKT., 912/19.

32 Eşen Çayı, dönemin Aydın ve Konya vilayet sınırı olduğu gibi bugün de Muğla-Antalya il sınırı olarak tespit edilmiştir.

33 BOA., BEO., 2566/192404; BOA., BEO., 2702/202609; BOA., İ.PT., 20/51.

34 Söz konusu karışıklık Amerika Birleşik Devletleri Donanması'nın Dünya Telsiz İstasyonları listesinde de görülmektedir. Merkez inşaatlarının henüz tamamlandığı Ekim 1906 tarihine ait listede Gelemiş/Patara yerine "Rhodos" ve "near Mekri, at mouth of Eshenchai, Lycia, Asia Minor" adreslerine işaret edilse de 1907 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nin aktif telsiz telgraf merkezleri "Guslemish/Patra" ve "Dernah/Tripoli" olarak kayıtlarda yer almaya başlamıştır. https://earlyradiohistory.us/1906stat.htm Erişim 14.05.2025; *List of Wireless-Telegraph Stations of The World* (Washington: Government Printing Office, 1907), 18.

Telefunken telsizini taşıyan gemiyle İtalyanlara ait cihazların da Derne limanına ulaşması kısa süreli problemler yaratsa da Osmanlı merkez yöneticilerinin müdahaleleriyle izinsiz telsiz kurma girişimleri bertaraf edilmiştir.[35] Derne'de Osmanlı telsiz istasyonları kurulmaya devam ederken, İstanbul'dan Gelemiş'e iki telsiz memuru -ki bunlar Almanya'da tahsile gönderilen memurlar arasından seçilmiştir-, iki memur muavini, iki makinist ve iki de hademe tayin edilmiştir.[36] Telsizlerin kurulum sürecinde mevcut şebekeye uzak olan sahil şeridinde konumlanan bu merkezlerin kara hatlarına bağlanması işine de girişilmiş ve Fethiye (Mekri)'den Gelemiş istasyonlarının bulunduğu mevkie kadar bir kara hattı bağlanmıştır. Artacak olan telgraf trafiği ve mevcut hatların yetersizliği de dikkate alınarak Fethiye-İzmir arasındaki tellere de ilaveler yapılmış, bu bölgedeki altyapı güçlendirilmiştir.[37] Osmanlı Telgraf İdaresi Fethiye-Gelemiş arasına uzatılan yeni hattın korunmasına da özen göstererek, şebekenin diğer kollarındaki emsale uygun olarak[38], hat boyunda sürekli devriye gezecek iki telgraf çavuşunu burada görevlendirmiştir.[39]

Benzer bir çalışma Derne'de de yapılmış ve Derne kasabasının hemen dışında sahilde kurulan telsiz istasyonları ile bağlantı kurarak, İstanbul'dan gelecek emirlerin Bingazi'ye aktarılabilmesi için iki şehir arasında elektrikli telgraf hattı çekilmiş ve yerel telgraf şebekesi güçlendirilmiştir. Ayrıca Derne merkezinde yeni bir telgrafhane inşasına başlanmış ve telsiz istasyonlarıyla birlikte burası da faaliyete açılmıştır.[40] Sultan II. Abdülhamid'e sunulan bir listeye göre Gelemiş telsiz merkezinin cihaz montajı ve anten kurulum tarihi 23 Ekim 1905 olarak kaydedilse de Derne'deki merkezin tamamlanması 1906 yazına sarkmıştır.[41] Nitekim Haziran 1906'ya kadar iki merkez arasında yapılması istenen performans kapasitesine ilişkin deneme çalışmaları başlayamamıştır. Bunun en önemli sebebi Derne'ye kurulan telsiz cihazlarında yaşanan teknik problemler ve bu problemler nedeniyle cihazların yenileriyle değiştirilmek zorunda kalınması olmuştur. Nitekim Yıldız Sarayı'ndaki komisyona bildirilen raporlarda, yanmasından korkularak çalıştırılmalarına sık sık ara verilmek zorunda kalınan motor ve indüktörlerin ciddi halde tahrip olduğu, istasyonun başarıyla çalışabilmesi için bu makinelerin değiştirilmesi gerektiği belirtilmişti.[42] Telsiz telgraf teknolojisi kullanımının erken dönemi olduğu için Derne ve Gelemiş arasındaki uzak mesafenin yarattığı problemler ve özellikle atmosferik engellerin aşılarak sistemin çalıştırılması yaklaşık iki yılı bulmuştur. Bu nedenle Telefunken üstlendiği bu ihaleden maddi anlamda zarar dahi etmiştir.[43]

Bu süreçte kurulan istasyonların devlet adına denetlenmesi ve devralınma şartlarının gözden geçirilmesi için Gelemiş'e özel bir görevlendirme yapılmıştır. Özellikle teknoloji yatırımlarında devlet adına denetim ve kabul işlerini sair projelerde de yürüttüğü bilinen Posta ve Telgraf Nezareti Telgraf Fabrikası Müdürü Ferid Bey bu iş için proje sahasına gönderilmiştir.[44] 1906 yılı başında Gelemiş'teki istasyonu ziyaret eden Ferid Bey istasyonun birçok fotoğrafını çekmiş, yapılan çalışmaları yerinde inceleyerek nezarete rapor etmiştir. Söz

35 BOA., DH.MKT., 939/1; BOA., BEO., 2596/194633.

36 BOA., İ.HUS., 128/96.

37 Fethiye-Muğla-İzmir arasındaki hatta ikinci bir tel ilavesi için 20.843 franklık malzeme ve 96.389 kuruşluk inşaat masrafı ödenmiştir. BOA., BEO., 2702/202609.

38 Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti'nin Telgraf Haberleşmesinde Güvenlik Birimleri ve Asayiş", *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma* içinde (Ankara: Berikan Yayınları, 2018), 347-350.

39 BOA., BEO., 2566/192404.

40 BOA., BEO., 3251/243757; BOA., DH.MKT., 1247/41. Telsizle ulaşan telgrafların aktarımında kolaylık sağlanması amacıyla 1908 yılında Derne telsiz istasyonları yanında yeni bir telgrafhane inşası ve kara hattının buraya bağlanması kararı alınmıştır. BOA., İ.PT., 25/5.

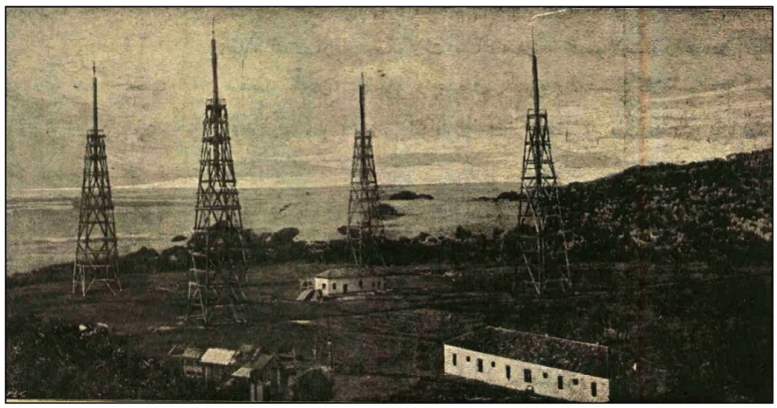
41 BOA., BEO., 2899/217368.

42 BOA., Y.PRK.PT., 24/7.

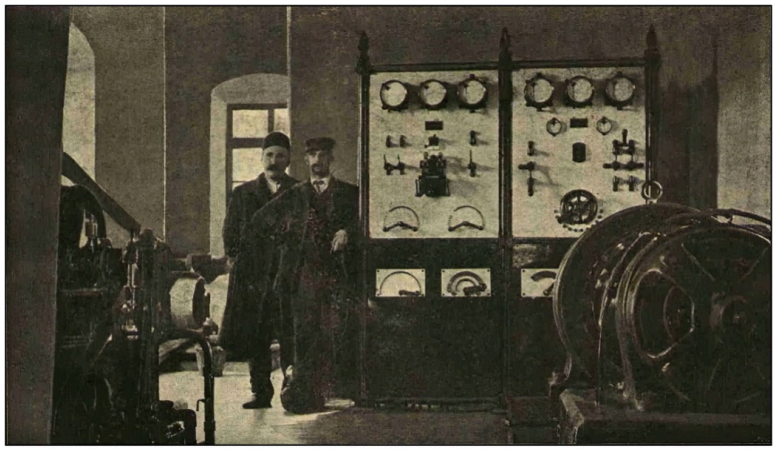
43 "Zur Tripolis-Affäre", *Telefunken Zeitung*, I. Jahrgang, No. 2, September 1911, 19.

44 Ferid Bey, 1890'da Darüşşafaka Mektebi'ni birincilikle bitirip Paris'te Telgraf Mektebi'nde tahsile gönderilmiştir. Eğitiminden sonra Posta ve Telgraf Nezareti bünyesinde hizmet vermeye başlamıştır. Şam ve Selanik'teki elektrikli tramvay projelerinin teslim alınmasında ve Gelemiş telsiz istasyonunun kurulmasında görev almıştır. "Ferid Bey", *Servet-i Fünûn*, Num. 897, 19 Haziran 1324, 204-205.

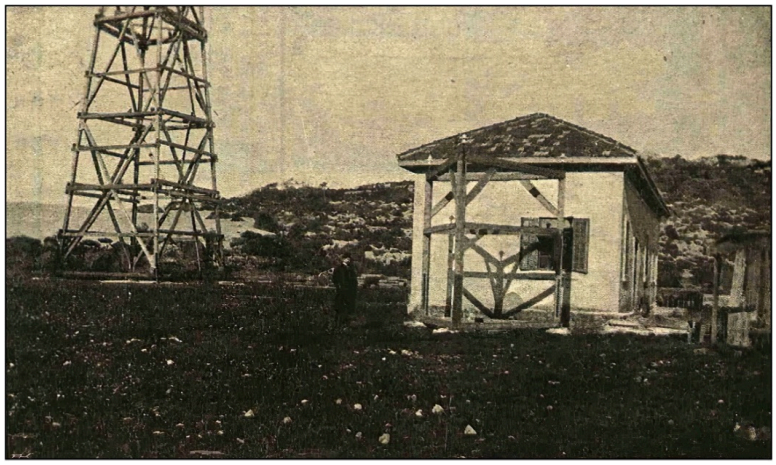
konusu fotoğraflar ile telsiz telgraf teknolojisi ve Gelemiş İstasyonu'na dair ayrıntıları kaleme aldığı yazılarla dönemin ünlü süreli yayınlarından Servet-i Fünûn'da kamuoyuyla da paylaşmıştır.[45]

Görsel 1. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu.
Kaynak: *Servet-i Fünûn*, Num. 777

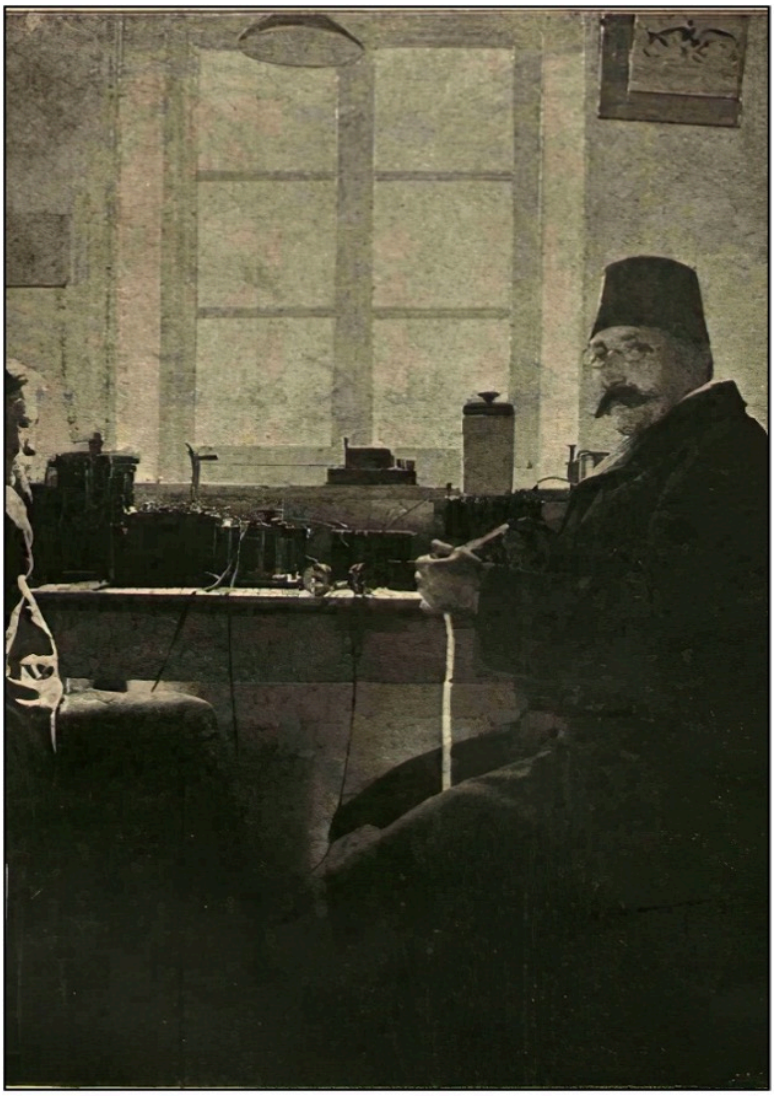

Görsel 2. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu Makine Dairesinde Alman Memur ve Ferid Bey
Kaynak: *Servet-i Fünûn*, Num. 777

Görsel 3. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu Makine Dairesi Önünde Ferid Bey
Kaynak: *Servet-i Fünûn*, Num. 777

[45] Ferid Bey'in Gelemiş'te çektiği fotoğraflar derginin 777. sayısında (kapak ve iç sayfalarda) yayımlanmıştır. Aynı sayıda Ferid Bey'in telsiz telgrafa dair kaleme aldığı yazısının bir sonraki sayıda yayımlanacağı da duyurulmuştur. *Servet-i Fünûn*, Num. 777, 2 Mart 1322, 348-349; "Telsiz Telgraf Hattı", *Servet-i Fünûn*, Num. 777, 2 Mart 1322, 360.

Görsel 4. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu Makine Dairesinde Muhabere Anı, Ferid Bey ve Alman Memur
Kaynak: *Servet-i Fünûn*, Num. 777

Görsel 5. Derne Telsiz Telgraf İstasyonu İnşaat Aşamasında.
Kaynak: (*BOA., FTG.f., 1560*)[46]

Ferid Bey'in aktardığı bilgilere göre Gelemiş'te (Derne'dekiyle benzer şekilde) inşa edilen telsiz istasyonun 25 beygirlik bir gaz motorunun 1 dinamoyla birlikte 110 volt kuvvetinde ve 130 amper şiddetinde elektrik

[46] İstasyonun tamamlanmış halini gösteren fotoğraf için bkz. BOA., Fotoğraflar (FTG.f.), 1559.

üretmekte ve bu elektrik 60 adet aküde depolanmaktaydı. Söz konusu elektrik gerekli cihazlarla 300 volt kuvvetinde 66 amper şiddetinde bir akıma dönüştürülerek bir manupuleyle iki adet büyük Rumkorf bobinine gönderilmekte; oradan da elektrik kıvılcımı üreten leyden şişeleri ve transmitter vasıtasıyla radyo dalgaları elde edilerek anten kuleleri vasıtasıyla gökyüzüne iletilmekteydi. İstasyonun teknik özellikleri yanında fiziki şartlarından da bahseden Ferid Bey'e göre anten telinin yüksek bir irtifadan sallandırılması gerektiğinden Gelemiş'te ahşaptan imal edilen dört anten kulesi inşa edilmişti. Bunların yükseklikleri 60'ar metre olup ayakları arasında 80'er metre mesafe bulunmaktaydı.[47] Kuleler bir bakır tel ile uçlarından birbirine bağlanmış ve ortada birleştirilerek istasyon binası önündeki bağlantı merkezine bağlanmıştı. Buradan da duvar içerisinden geçirilerek içerideki cihazlarla irtibatlandırılmıştı. Bu teller hem duvar geçişlerinde hem de kule bağlantılarında çok iyi izole edilmişti. Yaratılan bu anten teli ile merkezde üretilen radyoelektrik dalgasının gökyüzüne gönderilmesi ve gökyüzünden gelen dalgaların alınması sağlanmakta bu sayede iki merkez arasındaki haberleşme mümkün kılınmaktaydı. Servet-i Fünûn'da yayınlanan yazılarında telsiz telgraf konusunda kamuoyunun meraklarını gidermeyi amaçladığını açıkça ifade eden Ferid Bey, bu teknolojinin dünyadaki yayılımı ve haberleşme alanında sunduğu fırsatlara da dikkat çekmiştir.[48]

Sultan II. Abdülhamid kurulacak telsiz telgraf istasyonlarına verdiği önem nedeniyle yapılan tüm işlemleri yakından takip etmek istemiştir. Bunun için Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Holo Paşa[49] başkanlığında Yıldız Sarayı'nda Telsiz Telgraf Komisyon-ı Âli'si kurulmuştur. Komisyon Başkanı İzzet Paşa zaman zaman Sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'ya da bilgiler sunmuş ve yatırım süreci Sadrazam tarafından da takip edilmiştir.[50] Komisyonun belirlediği iki heyet Derne ve Gelemiş'te istasyonları kurmakla sorumlu Telefunken mühendislerine yardımcı olmak yanında yapılan tüm işleri ve özellikle de telsiz deneme çalışmalarını saat saat Yıldız Sarayı'ndaki komisyona aktarmakla sorumlu kılınmıştır.[51] Müteahhit firmayı ise Gelemiş'te bulunan Dr. Rosenthal isimli bir mühendis temsil etmiştir. Firma ile yapılan anlaşmaya göre iki merkezin de kurulması akabinde on beş gün sürecek deneme çalışmaları yapılmalı ve istasyonların sorunsuz bir şekilde çalıştığı onaylanmalıydı. Bu nedenle hazırlanan programa göre her yirmi dört saat zarfında toplamda 4.000 kelimelik yazışmanın iki telsiz merkezi arasında teati edilmesi gerekiyordu. Bu işlemin başarıyla tamamlandığı on beşinci günün sonunda Osmanlı Devleti istasyonları devralacaktı. Haziran 1906'da başlayan tecrübe çalışmaları Komisyon'dan gönderilen telgraf örneklerinin karşılıklı olarak Gelemiş-Derne arasında teati edilmesi şeklinde devam etmiştir.[52] Ancak zaman zaman teknik imkanları zorlayan hava muhalefeti ve sair sebeplerle irtibat kesilmişti. Buna dair örnek verilebilecek bir telgrafta durum şöyle izah edilmişti: *"Tesirat-ı havaiyenin gerek burada ve gerek Derne'de makinede vukua getirdiği karışıklıklar teati-i muhabereyi saat 11'e kadar imkân haricinde bıraktı. Bunun için Başkitabet-i Celile'den Bingazi Mutasarrıflığı'na olan şifre pek çok çalışıldığı halde Derne'ye yazılamadı. Maahaza buradaki tesirat yavaş yavaş zail olmağa başladığından Derne dördüncü tecrübe telgrafını 10:50'de Gelemiş'e yazmağa ibtidar etmiş ve 127 hata ile 11:47'de ikmal etmiştir. Şimdi de mezkûr şifrenin Derne'ye verilmesine çalışılmaktadır."*[53]

47 Bugün Patara'da söz konusu anten kulelerinin zemin bağlantı izleri hala yerindedir.

48 Ferid Bey, "Telsiz Telgraf", *Servet-i Fünûn*, Num. 778, 9 Mart 1322, 364-368.

49 Arap İzzet Holo Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in en yakınındaki birkaç devlet adamından biri olup Sultan'ın takip edilmesini talep ettiği işler ve tahkikatlar yanında özellikle istihbarata dair konulardan sorumluydu. İzzet Holo Paşa, Suriye'nin ilk cumhurbaşkanı Mehmed Ali Âbid'in de babasıdır. Sedat Kanat, "II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Çalışma Usulleri ve Kurum Çalışanlarının Genel Özlük Durumları", *CUJOSS* XLII/2 (2018), 16.

50 BOA., Y.PRK.PT., 24/1.

51 Bugün Yıldız arşiv evrakı arasında bulunan dosyalar bu işlemlere dair telgrafnameleri ihtiva etmektedir. BOA., Y.PRK.PT., 24/1; 24/2; 24/3; 24/4; 24/5; 24/6; 24/7; 24/8; 24/9.

52 BOA., Y.PRK.PT., 23/150.

53 BOA., Y.PRK.PT., 24/5.

Tecrübe çalışmalarının ilerlediği günlerde gerek Gelemiş gerekse Derne'de bulunan heyetler Telsiz Telgraf Komisyonu'na bazı şikayetler sunmuştur. Bu çerçevede kurulan cihazların yirmi dört saatte 4.000 kelimeyi daimî olarak teati etmeye yetersiz olduğu, motorların sürekli ısındığı, indikatör ve akümülatörlerde çoğu zaman sorunlar yaşandığı bildirilmiştir. Teati edilen kelimelerin bir kısmının hatalı olarak diğer merkeze ulaştığı ve bu sorunun önemine vurgu yapılmıştır. Buna dair bir örnek şu şekildedir: *"Tecrübe telgrafı bu sabah alaturka saat 10:37'de Derne'ye verilmeğe başlanılmış ve 11:25'de hitama ermiştir. Badehu 11:29'da tekrar bir daha yazılmağa bed edilmiş ve fakat 11:43'de indikatörler kızıp kokmağa başlamış olduğundan yanacak tehlikesine ihrazan tevekküf edilmiştir. Vakit gaib etmemek için Derne'ye bize yazması ihtar edilmiştir. 12:55'de telgraf hitama ermiştir. Telgrafın ahzında 105 hata vukua geldiği ve dört kelimenin eksik bırakılmayarak yerine başka bir kelime konmuş olduğu görülmüş olup, bant heyet tarafından imza ve kumpanya mühendisi nezdinde hıfz edilmiş olduğu maruzdur."*[54]

Kurulan cihazların sorun yaratmaya devam etmesi ve tecrübelerin sağlıklı bir şekilde yerine getirilememesi Alman mühendislerin bazı usulsüzlüklere başvurmalarını beraberinde getirmişti. Bilhassa Dr. Rosenthal'in bir an önce on beş günlük zamanı doldurma ve İstanbul'a giderek istasyonları devretme amacında olduğu Gelemiş Tecrübe Heyeti tarafından sıkça Komisyon'a şikâyet edilmiştir. Öyle ki heyet üyelerinin ikazlarını dikkate almadan, Derne'den cevap almaksızın telgraflar göndererek günlük limitleri doldurmaya çalışan mühendisler, cihazların arızalanması sonucunda geçen sürenin resmi süreye dahil edilmemesi için hasta numarası dahi yapmıştır. Bu hususları komisyona bildiren Gelemiş Tecrübe Heyeti, Dr. Rosenthal'in Osmanlı memurlarının ve Posta ve Telgraf Nezareti'nin telsiz teknolojisinden bihaber olduğu zannıyla kendilerini aldatmaya çalışmakla suçlamıştır. Aralarında Almanya ve Fransa'da telsiz telgraf eğitimi almış memurların bulunduğu vurgusuyla Dr. Rosenthal'in esas maksadının anlaşılabildiği belirtilmiştir.[55] Osmanlı telsiz memurlarının bu girişimleri, yatırımlardan önce tahsil için yurtdışına memur gönderilmesi politikasının ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir. Ancak bu uyarıların sonuçlarının Saray nezdinde ne kadar dikkate alındığı ve sorunun nasıl çözüldüğü konusunda ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Dr. Rosenthal'in 25 Haziran 1906 günü İstanbul'a gitmek üzere Gelemiş'ten ayrıldığı[56] ve telsiz istasyonların devlet tarafından ağustos ayında çalıştırılmaya başlandığı hesap edildiğinde, aradaki bir aylık süre zarfında, Temmuz 1906'da istasyonların iyileştirilmesi için çaba sarf edilmiş olabileceği akla gelmektedir.

Hattın Açılışı ve Telsiz Telgraf Haberleşmesi

Tecrübe çalışmalarının tamamlanmasıyla İstanbul'a dönen heyetlerin hem sözlü hem de yazılı olarak sundukları bilgiler ışığında Osmanlı Devleti'nin ilk telsiz telgraf istasyonlarının başarıyla kurulduğu bilgisi resmen kayda geçmişti. 1906 yılı Ağustos'unda artık haberleşmeye hazır olan Gelemiş ve Derne istasyonlarının resmî açılışları ise yaklaşan cülus yıldönümüne denk getirilmişti. Alınan kararla, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının otuzuncu yıldönümü olan 31 Ağustos 1906 günü resmî açılışının ilanı yapılan telsiz telgraf merkezlerinin özellikleri ise kayda değerdi.[57] Saraya sunulan rapora göre, Gelemiş ve Derne istasyonlarında hizmet veren telsizler 850 kilometre/500 mil mesafeye iletim yapmaktaydı ve bu uzaklıkta kurulan Avrupa'nın ilk telsiz telgraf şebekesi olma özelliğini haizdi. Aynı döneme ait aktif telsiz istasyonlarını listeleyen kaynaklara göre 500 mil mesafeye mesaj gönderebilen Osmanlı telsizlerini 375 mille Fransa ve Avusturya, 300 mille İtalya, 250 mille Britanya, 200 mille Norveç, 125 mille Almanya, Hollanda, İspanya, İsveç ve Romanya

54 BOA., Y.PRK.PT., 24/2.

55 BOA., Y.PRK.PT., 24/7; BOA., Y.PRK.PT., 24/9.

56 BOA., Y.PRK.PT., 24/9.

57 BOA., BEO., 2899/217368.

telsizleri takip etmekteydi.[58] Hatta Telefunken'in süreli yayın organında Osmanlı Devleti'nin o zamanın en uzun kusursuz telsiz şebekesine sahip hükümet olduğu ifade edilmiştir.[59] Döneminin en iyi aletleri ve en son teknolojisiyle donatıldığı belirtilen merkezler başarıyla tamamlanmış, resmî ve ticari yazışmalar için hazır hale getirilmişti.[60]

Merkezlerin resmî açılışı başkentte ve ülkenin her yanında duyurulurken Gelemiş'te de bazı kutlamalar tertip edilmişti. Gelemiş Telsiz Telgraf Müdürü Galip Bey'in Yıldız Sarayı'na sunduğu bilgilere göre 1 Eylül 1906 akşamı Gelemiş istasyon merkezi defne dalları ve elektrik lambalarıyla süslenmiş, istasyon bahçesinde büyük bir ziyafet tertip edilmişti. Telgraf İdaresi ev sahipliğinde düzenlenen bu ziyafete 15 saatlik mesafeden gelen kaymakam vekili, Alman mühendisler, civardaki Osmanlı memurları ve yine Gelemiş köyü etrafındaki ahali katılmıştı.[61]

Faaliyete başlayan telsiz merkezlerinde daimî surette birer de Alman mühendis görevlendirilmişti. Daha hattın inşa kararının verildiği yazışmalarda birer Alman mühendisin, Osmanlı memurlarının yeni teknolojide tam hakimiyet sağlayacağı güne kadar, Osmanlı personeli olarak görevlendirilmesi ve diğer memurlara da işi öğretmesi planlanmıştı.[62] Arşiv evrakı arasında yapılan incelemeler Gelemiş ve Derne merkezlerindeki memur isimlerini de gün yüzüne çıkarmaktadır. Buna göre, Derne'de Mösyö Pors[63] isimli bir memur, Gelemiş'te ise Mösyö Otto Koplin[64] isimli bir memur hizmet vermekteydi. Mösyö Koplin'in bulunduğu Gelemiş'te Galip Bey'in müdür olarak görev yaptığı yukarıda belirtilmişti. Galip Bey yanında Zülfikar isminde bir diğer muhabere memuru ve makinist olarak da Cemal Bey hizmet veriyordu.[65]

Her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ile haberleşmesini temin eden yeni telsiz telgraf merkezleri, bu kapsamda başta askeri ve idari yazışmalar olmak üzere resmî ve ticarî yazışmalara hizmet etmiştir. Bingazi'den kara hatlarıyla Derne'ye yazılan haberler Derne'den telsiz telgraf vasıtasıyla Gelemiş'e ulaştırılıyor, oradan da yine kara hatları kullanılarak İstanbul'a iletiliyordu.[66] Daha faaliyete başlamadan Amerikan Donanması'nın telsiz merkezi listelerine girmiş olan söz konusu iki istasyon Akdeniz'deki uluslararası trafiğe de hizmet etmişti.[67] Nitekim Kasım 1906'da ünlü İngiliz Llyod Kumpanyası Osmanlı makamlarına müracaatta bulunarak acenteleri ile seyrüsefer eden gemileri arasındaki haberleşme için Derne ve Gelemiş merkezlerine erişim izni istemişti.[68] İngiliz Hükümeti'nden gelen benzer talepler de uluslararası telsiz telgraf antlaşmalarının gereği olarak kabul edilmişti.[69]

Trablusgarp Savaşı ve İstasyonların Bombalanması

Osmanlı Devleti'nin ilk telsiz telgraf istasyonları sayesinde Derne telsiz telgraf merkeziyle kara bağlantıları bulunan Bingazi sancak merkezi ve Fizan ile irtibat mümkün kılınmıştı. 1911 Trablusgarp Savaşı

58 *List of Wireless-Telegraph Stations of The World* (Washington, Government Printing Office, 1908).

59 "Zur Tripolis-Affäre", *Telefunken Zeitung*, I. Jahrgang, No. 2, September 1911, 19.

60 BOA., Y.PRK.PT., 24/13.

61 BOA., Y.PRK.PT., 24/13.

62 BOA., BEO., 2449/183613.

63 Derne'deki evinin önüne izinsiz olarak Almanya bayrağı diken Mösyö Pors Mayıs 1907'de belgelere konu olmuştur. BOA., BEO., 3069/230147.

64 Şahsi güvenliği için ülkeye sokmak istediği bir adet mavzer ve bir adet revolver silahı için gümrük izni isteyen Mösyö Koplin Temmuz 1906'da belgelere konu olmuştur. BOA., BEO., 2881/216061.

65 Söz konusu memurlar, muhabere memuru Zülfikar Bey'in müdürü Galip Bey'in yerine geçmek maksadıyla onun hakkında düzenlediği komplo ve iftiralar neticesinde cereyan eden soruşturma kapsamında belgelere konu olduğu görülmektedir. BOA., DH.MKT., 2854/1; BOA., DH.MKT., 2841/84.

66 "Zur Tripolis-Affäre", *Telefunken Zeitung*, I. Jahrgang, No. 2, September 1911, 19.

67 *List of Wireless-Telegraph Stations of The World* (Washington, Government Printing Office, 1907), 18.

68 BOA., BEO., 2942/220650.

69 BOA., BEO., 3256/244251.

öncesinde bölgedeki İtalyan faaliyetlerinden haberdar olunması ve askerî-idarî tedbirler için gerekli emirlerin ulaştırılmasında büyük faydası görülen telsiz telgraf şebekesi bu vazifeyi savaş ilanına kadar devam ettirebildi. Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp'ı temsil eden mebusların telgraf hatlarının geliştirilmesindeki ısrar ve tenkitleri de hızlı haberleşmenin bölgedeki önemine işaret ediyordu. Nitekim *"gerek vilayetlerinin sancaklarla, gerekse merkezle iletişiminin sağlanmasında telgrafa büyük önem veren mebuslar için telgraf, İmparatorluğa bağlılığın da göstergesiydi".*[70]

Kuzey Afrika'da sömürge olarak elde etmek istediği Tunus'un 1881'de Fransızlar tarafından işgal edilmesi, ikinci hedefi Habeşistan'dan ise 1896'da geri çekilmek zorunda kalması İtalya için Afrika'da Trablusgarp'tan başka alternatif bırakmamıştı. Zaman içerisinde geliştirilen ittifak ve antlaşmalar ile İngiltere, Fransa ve Rusya'ya da bu talebini kabul ettiren İtalya Trablusgarp'ı ele geçirmek için fırsat kollamaya başlamıştı.[71] 29 Eylül 1911 günü Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan eden İtalya, donanması marifetiyle Trablusgarp ve Bingazi şehirlerini ablukaya almıştır. 1 Ekim günü karşılıklı top atışları gerçekleştirilirken Derne şehri de bombardımana maruz kalmıştır. İtalyanların savaş için almış oldukları ilk tedbirlerden biri, bölgeyi Malta'ya oradan da Avrupa ve İstanbul'a bağlayan denizaltı kablosunu kesmek oldu.[72] Ancak Derne'deki telsiz istasyonlarına herhangi bir zarar vermediler. Bölgeyi ikna yoluyla savaşmadan ele geçirme arzusunda olan İtalyanların işgalden sonra telsizlerden istifade etme arzusunda olması muhtemeldir. Şehirlerin teslim olmaması üzerine artan ateşli mücadele neticesinde, 5 Ekim 1911 günü teslim olmak zorunda kalan Trablusgarp şehrinden ayrılan zırhlılar diğer sahil şehirlerine yönelmişti. Nitekim Harbiye Nezareti'ne gönderilen bilgi notunda 5 Ekim akşamı saat 12.00'da Derne önlerine gelen iki İtalyan zırhlısının telsiz istasyonlarını hedef aldığı ve burayı bombardımana tutarak merkezleri tahrip ettiği belirtiliyordu.[73] İstasyonların tahrip edilmesinden on bir gün sonra 16 Ekim'de Derne şehri de İtalyanların eline geçmişti. İtalyanların iletişim kanallarını ortadan kaldırmaya yönelik bu girişimleri savaşın seyrini etkileyen en önemli hadiselerdendi. Bu anlamda Osmanlı merkezi yönetimi ile bölgede bulunan askerî yetkililer haberleşmenin yeniden tesisi için çaba sarf etmiştir. Hatta Osmanlı Devleti'nin bahse konu İtalyan saldırılarını öngörüp savaştan önce Telefunken'e üçüncü bir istasyon sipariş etmiş, Trablusgarp ile iletişimi güçlendirmek için İzmir yakınlarına bir istasyon kurmayı planlamıştır.[74] Bunun sonucunda daha uzak mesafeyle irtibat kuran bir telsiz telgraf istasyonu İzmir Çeşme'de kurulmuştu.[75]

70 Şaduman Halıcı, "Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp (1908-1912)", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan içinde* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2008), 515.

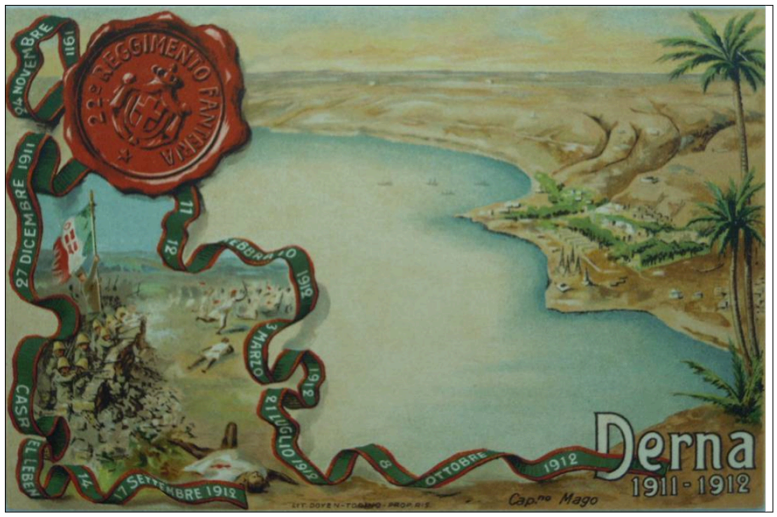
71 Hasan Tevfik Güzel, ""Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", *Vakanüvis* 2/1 (Mart 2017), 88, 98.

72 Kurtcephe, "Trablusgarb'ın İtalyanlarca İşgali", 362-363.

73 BOA., BEO., 3944/295736. Bkz. Görsel 7.

74 "Zur Tripolis-Affäre", *Telefunken Zeitung*, I. Jahrgang, No. 2, September 1911, 19.

75 Çeşme istasyonunun başarıyla kurulduğu bilgisi Telefunken'in süreli yayın organında belirtilmektedir. "Telefunken und der Balkankrieg", *Telefunken Zeitung*, 2. Jahrgang, No. 8, October 1912, 35. Söz konusu istasyonla ilgili detaylı bir çalışma tarafımızdan hazırlanmaktadır.

Görsel 6. 1911-1912 Trablusgarp Savaşı Sırasında Derne'yi ve Sahildeki İstasyonu Gösteren İtalyan Kartpostalı

Bombalama hadisesini takiben Kasım ayı başında Derne'deki telsiz istasyonunun akıbeti, mevcut alet ve edevatın durumu hakkında bilgi almaya çalışan Osmanlı Devleti, mümkün olması halinde istasyonun aynı alet-edevatla sahilden daha içeride bir yerde yeniden kurulmasını ve Gelemiş ile tekrar muhabere imkanı yaratılmasını emredecektir.[76] Ancak kullanılamaz hale geldiği anlaşılan istasyonda bu mümkün olmayacak, Derne'deki telgraf memurlarının muhabere yükü artan Sellum'a yönlendirilmesi istenecektir.[77] Telsiz irtibatını kaybeden Osmanlı Devleti Mısır sınırında bulunan Sellum'dan Bingazi'ye kadar yeni bir kara hattının ikmaline ve özellikle İtalyan işgal bölgesini dikkate alarak sahil yerine daha içeriden bir hat inşasına öncelik verecektir.[78] Bu süreçte Trablusgarp'ta bulunan Enver Bey'in de dahil olduğu çalışmalarla Mısır Fevkalade Komiserliği marifetiyle Trablusgarp'a telefon cihazları, telgraf kabloları gibi teknik malzeme temin edilerek yine Enver Bey'in verdiği bilgiye göre 13 Mart 1912 günü itibariyle Trablusgarp'taki tüm Osmanlı karargahlarıyla Bingazi ve Mısır hatlarına bağlantı sağlanacak, telsiz telgrafın hız ve kolaylığı aransa da bölgeyle Osmanlı hatları arasında irtibat sağlanmış olacaktır.[79]

Görsel 7. Türk-İtalyan Savaşı, Derne- Radyotelgraf İstasyonundan Kalanlar

76 Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE Arşivi, Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912), 110-9-1-5/54-253-35.

77 ATASE Arşivi, 110-9-1-5/57-273-38.

78 ATASE Arşivi, 110-9-1-5/57-273-37.

79 ATASE Arşivi, 110-9-1-5/16-69-7.

Osmanlı Devleti'nin ilk telsiz istasyonlarının Afrika ayağı bu şekilde ortadan kaldırılırken, Güneybatı Anadolu'da Gelemiş/Patara'da bulunan istasyonlar da İtalyanların gazabına uğramıştı. Osmanlı subaylarının Trablusgarp içlerinde örgütlediği mücadele ve direnişi kıramayan İtalyanlar, savaşı denize taşıyarak Osmanlı Devleti'ni ikna etmeye çalışmıştı. Bu amaçla Çanakkale Boğazı'na kadar gelecek olan İtalyanlar, donanmanın birinci ve ikinci filolarını Ege Denizi'ne yönlendirerek Rodos ve Girit arasındaki Stampalia Adası'nda birleştirmişti. 14 Nisan 1912'de ikinci filoya ait zırhlı ve torpidolar kendilerine verilen görevleri yerine getirmek için dört kola ayrıldılar. Üç grup gemi Sisam, Kos ve Rodos'u ablukaya almak ve Rodos'u ana karaya bağlayan denizaltı telgraf kablolarını kesmekle görevlendirilmişti. Dördüncü grup ise özellikle Patara'daki telsiz istasyonlarını yok etmek maksadıyla Kalkan ve Mekri körfezi taraflarına gönderilmişti. İtalyan donanmasının ikinci filosunda yer alan ve Amiral Marcello Amero D'Aste Stella kumandasında bulunan Benedetto Brin zırhlısı, maiyetinde Lampo torpido gemisiyle birlikte Kalkan tarafına devam eden gemilerdi.[80] Osmanlı Devleti yetkilileri muhtemel İtalyan saldırılarına karşı yaklaşık altı ay önce bölgedeki tüm limanlarda teyakkuz hali emretse de denizden gelen bu büyük gücü durdurabilecek bir donanmaya sahip olunmaması İtalyanların planlarını bir bir hayata geçirmesine engel olamayacaktır. Gelemiş Telsiz İstasyonu'nun bombalanabileceği tehlikesi Kaş Kazası'ndaki liman ve stratejik yerlerle birlikte Konya Valiliği marifetiyle İstanbul'a bildirilmiş, gerekli tedbirlerin alınması daha 30 Aralık 1911'de Harbiye Nezareti'ne bildirilmişti.[81] Ancak Kalamaki (Kalkan) Liman Reisi Mülazım Hilmi Bey'in olaydan birkaç gün sonra Andifli'den gönderdiği telgrafa göre söz konusu gemiler 19 Nisan 1912 günü öğleyin Patara sahiline gelmiş ve yoğun bombardımanla orada bulunan telsiz telgraf istasyonunu tamamen tahrip etmişti. Söz konusu olayda can kaybı yaşanmasa da aktarılan bilgiye göre istasyonlar tamamen kullanılamaz hale gelmişti.[82] Bölgedeki diğer telsiz ve denizaltı kablolarını tahrip eden İtalyanlar, donanmanın hareketlerinin İstanbul'dan takip edilmesini ve Osmanlı Devleti'nin önlemler almasını engellemek istemişti.[83] Nitekim Patara istasyonu haricinde 7 Nisan 1912 günü Sakız Adası'ndaki telsiz tesisleri ve yine aynı gün karşı sahilde Ilıca Körfezi içerisinde Çeşme Alaçatı'da bulunan telsiz kuleleri bombalanmıştı.[84] 17 Nisan 1912 gecesi de İtalyan donanmasının İstanbul'u Selanik'e ve boğaz önü adalarına bağlayan Çanakkale-Gökçeada-Bozcaada-Limni-Selanik denizaltı kablolarını kestiği bilinmektedir.[85]

Patara/Gelemiş Telsiz Telgraf İstasyonu: Keşif, Kazı ve Restorasyon

Son yıllarda arkeoloji disiplini, yalnızca antik ve ortaçağ toplumlarına ait kalıntılarla sınırlı bir inceleme alanı olmaktan çıkarak, erken modern ve modern dönemlere ait maddi kültür unsurlarını da kapsayan daha geniş bir kronolojik ve kavramsal çerçeveye yönelmiştir. Bu eğilim, sanayi, ulaşım, askerî ve haberleşme altyapıları gibi modernleşme süreçlerinin somut izlerini taşıyan yapı ve alanların da arkeolojik araştırma nesnesi olarak ele alınmasını mümkün kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 19. ve 20. yüzyıllardaki teknolojik ve kurumsal dönüşümünü yansıtan telsiz telgraf istasyonları gibi yapılar, bu bağlamda yalnızca tarihsel belgelerle değil, fiziksel kalıntılar ve mekânsal örgütlenmenin de dikkate alındığı tarihsel arkeoloji yaklaşımı üzerinden de okunabilecek bir maddi kültür alanı sunmaktadır.[86]

80 Camillo Manfroni, *Guerra Italo-Turca (1911-1912), Cronistoria delle Operazioni Navali II* (Roma, 1926), 105-106.

81 ATASE Arşivi, 110-9-1-5/15-66-7.

82 ATASE Arşivi, 110-9-1-5/19-81-2.

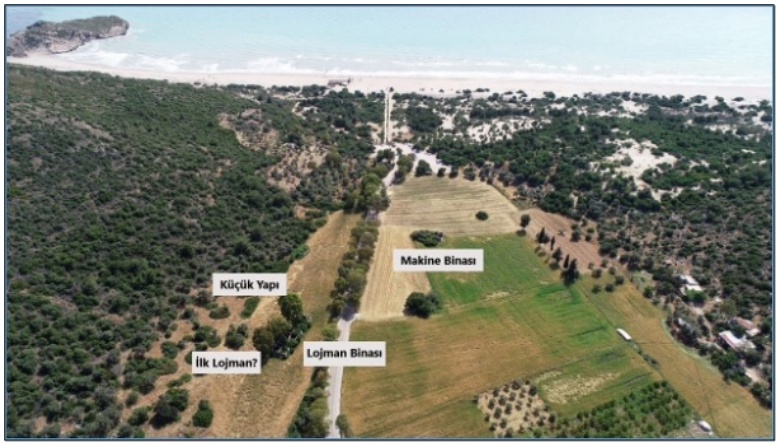
83 Kurtcephe, "İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri", *OTAM* 1 (1990), 306.

84 BOA., Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS.), 2909/92; İsrafil Kurtcephe, "İtalyan Donanmasının", 305

85 Nuri Karakaş, "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912)", *Akademik Bakış* 6/12 (2013), 95.

86 "Tarihsel Arkeoloji" ve "Osmanlı Arkeolojisi" hakkında güncel bir tartışma için bkz. Seher Selin Özmen, Kuramsal ve Metodolojik Bir Çerçevede Osmanlı Arkeolojisi ile Tarihsel Arkeoloji", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* XII/1 (Haziran 2025): 327-352.

Genel hatları ile bugünkü Teke Yarımadası üzerinde konumlanan antik Lykia uygarlığının başkenti Patara'da[87] 1988 yılında başlayan kazı çalışmalarının ilk gününden itibaren dikkat çeken bir yapı grubunun, ilerleyen süreç içinde Osmanlı Devleti'nin ilk telsiz telgraf istasyonu külliyesi olarak tescil edilmesi, kuşkusuz "Osmanlı Arkeolojisi" bağlamında, geç Osmanlı dönemine ait endüstriyel-teknolojik bir yapılaşmanın arkeolojik yöntemlerle belgelenmesi açısından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.[88] Kazı ekibi tarafından Gelemiş köyünde yürütülen sözlü tarih araştırmalarında, yapıların "Alman Evleri" olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir; bu tanımlama, yapıların inşa ve kullanım sürecindeki yabancı mühendis varlığıyla ilişkilendirilmektedir. (Görsel 8) Yaşlılar ayrıca büyüklerinden, ören yerinin içindeki tarlalarda çalışırken "sahilden yana" bombaların atıldığını duyduklarını da anlatmışlardır. Belli ki istasyonun nakliye ve kuruluş aşamasındaki Alman varlığının halkın belleğinde sıra dışı bir durum olarak kalmasından kaynaklı, kuşaktan kuşağa aktarılarak yetmiş yıl öncesine kadar Patara/Gelemiş'i kışlak olarak kullanan yerel halkın hafızasında söz konusu yapılar işlevi tam olarak bilinmese de ayırt edilebilir bir mekânsal unsur olarak varlığını sürdürmüştür.[89] Ancak, 1912 yılında bombalanarak tümüyle tahrip edilen Gelemiş/Patara telsiz telgraf istasyonu; Osmanlı Devleti'nin hızla toprak kaybetmesi, ardından gelen Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarının zorluklarında, hafızada işlevini ve önemini kaybederek unutulmuştur.

Görsel 8. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyon alanı kazıdan önce.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

2019 yılında gerçekleşen ilk kazı çalışmasının ardından 2020-2021'de projeler ve restorasyon için iki ihaleye çıkılmış ve Osmanlı Devleti'nin ilk telsiz telgraf istasyonu yapıları yeniden ayağa kaldırılmıştır.[90] (Görsel 9) Ancak müzeleştirme süreci henüz başlamamıştır. Servet-i Fünûn dergisinde yayımlanan dönem fotoğrafları (Görsel 1, 2, 3, 4), Osmanlı arşiv belgeleri ve kazı bulguları birlikte değerlendirilerek; yapıların tanımları, işlevsel ilişkileri ve mimari restitüsyonları için öneriler yapılabilmiştir. Bu doğrultuda istasyon, birbirine yakın üç yapı birimi ile bunların karşısında tek başına merkezî bir konuma sahip olan makine binası ve çevresindeki dört anten kulesinden oluşmaktadır. (Görsel 10) Bu yapılaşma düzeninin, bugüne kadar herhangi bir araştırmaya konu olmayan Derne'deki istasyonla benzer özellikler gösterip göstermediği kesin olarak bilinmemektedir. (Görsel 6) Ancak iki istasyonun da benzer teknik özellikler ve çalışma prensiplerine

87 *Patara. Kent, Liman, Kült,* editör Havva İşkan *(İstanbul: T*ürkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019).

88 Osmanlı Arkeolojisi kavramı için bakınız Reyhan Körpe, "Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Metot: Osmanlı Arkeolojisi", *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık-Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildirileri 2* içinde (Ankara: TTK Yayınları, 2022), 411-433; Seher Selin Özmen, "Kuramsal ve Metodolojik Bir Çerçevede Osmanlı Arkeolojisi ile Tarihsel Arkeoloji", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 12/1 (Haziran 2025), 327-52.

89 Gelemiş köyü yerleşim tarihi için bakınız Pamir Yılmaz, *Koruma Yasalarımız ve Patara Antik Kenti*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Antalya: 1996).

90 Gelemiş/Patara'daki istasyon kalıntılarının tespit edilmesi akabinde konuyla ilgili ilk ve muhtasar bir tanıtım yazısı *Patara: Likya'nın Akdeniz'e Açılan Kapısı* isimli çalışmada yayımlanmıştır. Bkz. Diren Çakılcı ve Havva İşkan, "Patara Telsiz Telgraf İstasyonu", *Patara: Likya'nın Akdeniz'e Açılan Kapısı* içinde, editör Havva İşkan, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020): 129-132.

sahip olduğu, ayrıca aynı firma tarafından kurulduğu dikkate alınırsa mimari olarak da benzeştikleri iddia edilebilir.[91]

Görsel 9. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyon alanı restorasyondan sonra.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Yapıların en büyüğü, istasyonun asıl inşaatından yaklaşık iki yıl sonra çalışanların talebi üzerine yaptırılan personel lojmanıdır. Gelemiş'in aşırı sıcak ve nemli olması, bataklık nedeniyle çeşitli hastalıkların bulunması ve civar yerleşimlere uzaklığı gerekçe gösterilerek burada telsiz telgraf memurlarının sağlıklı şartlarda ikamet edeceği beş birimden oluşan bir lojman ile bir barakanın yapılması emri Kaş Kazası'na tevdi edilmişti.[92] Yerinde yapılan keşif ve planlar neticesinde de bugün büyük kısmı günümüze ulaşan lojman binası inşa edilmiştir. (Görsel 10) Lojmanın buraya inşa edilmesindeki neden, hemen batısında konumlanan antik dönemlerden kalma büyük sarnıçtı.[93] (Görsel 11) Sarnıçtaki kazılarda doğu iç duvarında bir zamanlar antik su sisteminden buraya su akıtan iki adet künk girişi yerinde gözlemlenmiştir. Ayrıca sarnıcın kuzeydoğusunda yapılan açmada bir su hattı kanalı açığa çıkmıştır. Açma içerisindeki ölçüleri 116 cm uzunluğunda 31 cm yüksekliğinde olan su hattı, telsiz telgraf istasyonu yapılarında kullanılan çatı kiremidi ve harç ile sıvanarak yapılmıştır. Yüzeydeki izlerinden çok fazla tamirat gördüğü anlaşılmaktadır. Bu kanalın Patara'nın gelişkin antik kent içi su dağıtım sisteminin yeniden kullanılması anlamına mı geldiği[94]; ya da lojman çatısından yağmur suyunun takviye amaçlı sarnıca yönlendirilmesi için mi yapıldığı soruları, ancak alanda kanal takip edilerek yapılacak yeni kazılarla yanıtlanabilecektir.

91 BOA., Y.PRK.PT., 24/13.

92 BOA., DH.MKT., 1065/36, Belge num. 52, 56.

93 Havva İşkan-N. Orhan Baykan, "Neue Ergebnisse zur Wasserleitung von Patara/Türkei", *BaBesh Supplement* 24, (2013), 93-103

94 Feyzullah Şahin, "Patara Kent İçi Su Dağıtım Yapıları", *From Sand Into a City. 25 Years of Patara Excavations, International Symposium Proceedings, 11-13 Nov. 2013 Antalya, Patara* VII.1, (İstanbul, 2015), 507-524.

Görsel 10. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu lojman binası kazıdan önce.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Görsel 11. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu lojman binası önündeki sarnıç.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Kuzeydoğu-güneybatı istikametinde konumlanan ve 31,10 x 8,65 m boyutundaki lojman, batıdan girişli dolaşımı sağlayan dört koridor aracılığıyla birbirinden ayrılan ve bağımsız kapı girişlerine sahip beş birimden oluşan bir plan şemasına sahiptir (Görsel 12-13). Toplamdaki 12 odadan köşelerdekilerde ikişer, diğerlerinde tek pencere bulunmaktadır. Isınma ve yemek yapma işlevli ocaklar ise odaların sekizinde görülür. Bunlardan altısı, aralarında bir duvar bulunan ve aynı bacayı paylaşacak biçimde sırt sırta konumlandırılmıştır. Koridorların en arkasında yer alan, oturmalı hela ve aynı zamanda yıkanmak için de kullanılmış olan iki kademeli sekilerin üzerinde, binanın arka cephesine bakan birer pencere açılmıştır. Birinin üzerinde ahşaptan bir klozet kapağına işaret eden izlerle günümüze ulaşan helaların giderleri üstü kapalı bir tahliye kanalı aracılığıyla yapı dışına yönlendirilmiştir. Taban, kapı ve pencerelerinde ahşap kullanılan yapıda istasyon çalışanlarının görevlerine uygun bir hiyerarşik düzende kalıp kalmadıklarına dair yazılı bir belge ya da kanıt ele geçmemiştir. (Görsel 14) Yine de; dört odanın da aynı koridordan kullanımına izin veren en güneydeki bölümün (14-18 no.lu mekânlar) plan organizasyonu ve mekânsal kullanım olanakları dikkate alındığında, eşinin ve çocuğunun da Gelemiş'te olduğunu bildiğimiz istasyon müdürü Galip Bey'e tahsis edilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Görsel 12. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu lojman binası planı.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Görsel 13. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu lojman binası kazıdan sonra.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Görsel 14. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu lojman binası restorasyondan sonra.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Lojman binasının güneydoğusunda, sadece duvarlarının bir kısmı günümüze ulaşan 6,4 x 9,4 m ölçülerinde bir yapı kalıntısı bulunur. (Görsel 15) Yapının doğuda daha yüksek olarak duran 50 cm kalınlığındaki moloz duvarlarının üst kısmının aynı kotta tamamen düzgünleştirilmiş olması, üst yapının bugün elimize geçmeyen kerpiç ya da ahşapla yükseldiğine işaret etmektedir. Yapı her birinin ayrı girişi olan dört mekâna bölünmüş olup, bunlardan doğu köşede olanında bir de havuz yapılmıştır. Mekânların zemini ve havuz oldukça kaliteli bir harçla düzgün bir biçimde sıvanmıştır. Bu küçük yapının, belgelerde "baraka" olarak

tanımlanan birimle örtüşmediği düşünülmektedir. Çünkü alandaki, aşağıda değinilecek bir diğer yapı, söz konusu baraka yapısı olmalıdır. Öte yandan, istasyonda göreve başladıklarından ancak iki yıl sonra lojmanda oturmaya başlayan personelin, bu süre içinde nerede yaşadığı da önemli bir sorudur. Çadır buranın ne aşırı sıcak yaz aylarında ne de bol yağışlı kış ikliminde ideal bir uzun süreli yaşam alternatifi değildir. Bu nedenle, küçüklüğüne rağmen ayrı girişli dört oda içeren, sarnıçtan uzakta olmadığı için yıkanabilme olanağı sunan yapının, personelin istasyonun ilk yıllarında kullandığı lojman olması önerisi, mekânsal düzenleme ve çevresel verilerle uyumlu bir yorum sunmaktadır.

Görsel 15. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu ilk lojman(?) binası kazıdan sonra.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Lojman yapısının güney köşesinden yaklaşık 70 m güneyde, alandaki üçüncü yapı bulunmaktadır. (Görsel 16) 3,60 x 7,08 m ölçülerindeki yapı tek mekânlıdır, içte ve dışta üstü sıvalı moloz taş duvar örgüdür, cephelerde köşeler yonu taşı ile yapılmış, iç zemin sert bir sıva ile kaplanmıştır. Batı cephede ortada bir kapı ve iki yanda birer pencere yer alır. (Görsel 17) Bu küçük yapının tüm yapısal özellikleri ve malzeme kullanımı, büyük lojman binasıyla aynıdır. Dolayısıyla, ilgili belgede baraka olarak tanımlanan birimi bu yapıyla özdeşleştirmek mümkündür. Kullanım amacı ise, henüz belli değildir.

Görsel 16. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu küçük yapı (baraka) kazıdan sonra.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Görsel 17. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu küçük yapı (baraka) restorasyondan sonra.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

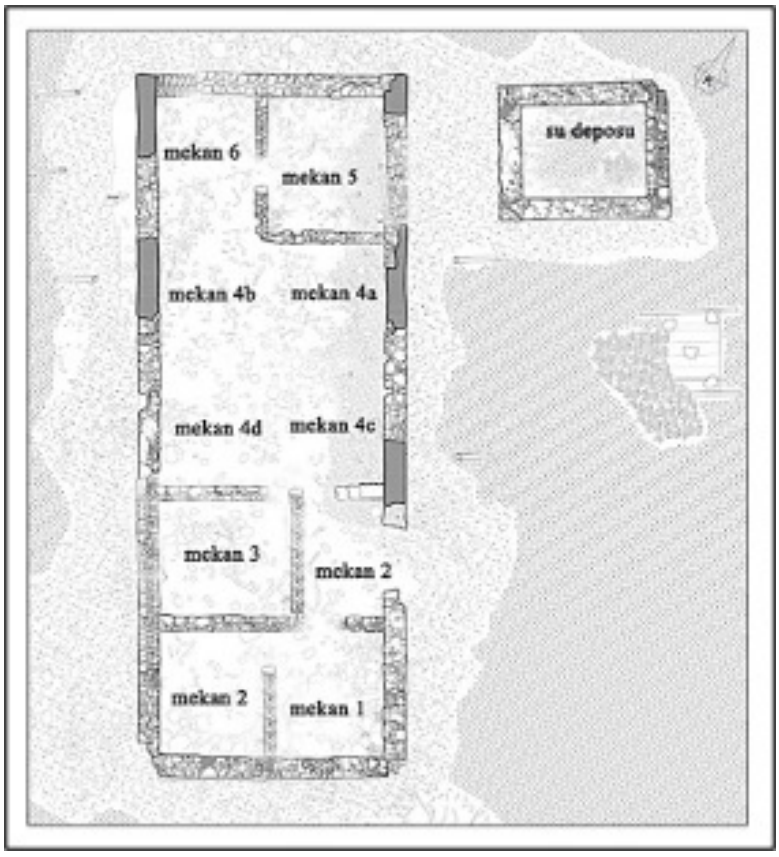
Dört adet ahşap anten kulesi ortasında konumlanan ve 1912 yılındaki bombardımanın asıl hedefi olduğu için çok büyük bir tahribata uğrayan yapı ise (Görsel 18), istasyonun merkez makine binasıdır. Burası telsiz cihazlarının bulunduğu ve yazışmaların gerçekleştirildiği ana kumanda dairesidir. (Görsel 19) Bina kuzeybatı-güneydoğu yönünde, kıyıya paralel biçimde inşa edilmiştir. 16,06 x 6,15 m ölçülerindeki yapının içine doğuda üç, kuzeybatı köşede bir küçük oda yerleştirilerek ortadaki açık alan çevrelenmiştir. (Görsel 20) Tek giriş kapısı kuzeydoğu cephesinin ortasındadır. İçten ve dıştan sıvalı olan moloz taş örgü duvarlardan giriş kapısının dış sağ tarafına, sonraki dönemlerde bazı isimler kazınmıştır. Cephe ve giriş düzgün bir taş işçiliğiyle yapılmış kaldırımla vurgulanmıştır. Makine binasının kuzeydoğusunda, 5 numaralı mekânın önünde bir su havuzu bulunmaktadır. 3,16 x 3,85 m ölçülerinde ve 1,30 m derinliğindeki depo, sıvayla yalıtılmıştır ve iki adet su girişi vardır. Kullanılan makinelerle ilişkili olması gereken havuzun paralelindeki bir kuyu ise, buraya daimî olarak su temin edilmesini mümkün kılmıştır. Kuyuda aşağıya inerek herhangi bir çalışma yapılmamış olmasına rağmen, Patara'da çok sayıda antik su kuyusu bulunması nedeniyle, bu kuyunun da o dönemlerde yapılmış olması ihtimal dâhilindedir. İstasyonun yapıldığı dönemde iskân dahi edilmeyen Gelemiş'te yeni bir kuyunun açılmasındaki zorluklar ile lojman yapısının da su ihtiyacı nedeniyle bir antik sarnıcın çok yakınına yapıldığı bilindiğinde, aynı şekilde makine binasının da var olan bu kuyunun hemen önünde inşa edildiğini önermek mümkündür. Derne'deki istasyona kıyasla Gelemiş istasyonunun sahildeki geniş düzlük alana rağmen denizden çok daha içeride inşa edilmiş olması da, bu öneriyi destekler niteliktedir.

Görsel 18. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu makine binası kazıdan önce.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Görsel 19. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu makine binası kazıdan sonra.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Görsel 20. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu makine binası plan ve mekânlar.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Teknik unsurları Servet-i Fünûn'daki bilgilerden izlenebilen makine binası, mimari açıdan da kayda değer özellikler sergilemektedir. (Görsel 21) En doğudaki sırt sırta konumlanan 1 ve 7 numaralı mekânların tabanları ahşapla kaplıdır. 7. mekânın doğu duvarında dışta duran ahşap konstrüksiyon desteği ile kulelerden gelen bakır tellerin yapı içindeki cihazlara yönlendirilmesine imkân veren üç adet kablo giriş deliği bulunur. Bu odanın 1 no.lu odadan girişini temin eden kapı eşiği önünde de in situ durumda izolasyonlu teller/kablolar ortaya çıkmıştır. 2 no.lu giriş bölümü, eşiğin arkasından itibaren kalın ve yüksek mukavemetli bir harçla zemin kaplanmıştır. Mevcut pim yuvalarından ahşap kapının iki kanatlı olduğu ve sağa doğru içeriye açıldığı anlaşılmıştır. Girişin tam karşısında konumlanan ve bu yönde girişi olmayan 3 no.lu mekân, alana

girildiğinde mekânsal dolaşımı sağa ya da sola doğru yönlendiren bir darlık oluşturmaktadır. Sağa dönüldüğünde ulaşılan büyük alan, istasyonun asıl büyük makine teçhizatının bulunduğu yerdir (Görsel 2) ve buraya girişlerin sınırlı tutulmuş olması gerektiği de düşünülmektedir. Bu nedenle, solda yer alan iki odadan ilkinin müdür odası olarak değerlendirilmesi mümkündür. Onun yanındaki duvarlarında kablo giriş delikleri bulunan odanın da Görsel 4'teki muhaberat odası olduğu söylenebilir. Bu ana salonun zemin döşemesinin tahrip olduğu alanlarda, zemin altından kalın kabloların geçtiği ve bazı noktalarda zemin üstüne alındığı görülmüştür. (Görsel 22) En köşede duran 5 no.lu mekân için ise, henüz güvenilir bir kullanım önerisi geliştirilememiştir.

Görsel 21. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu makine binası restorasyondan sonra.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Görsel 22. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu makine binası Mekân 4 zeminaltı kabloları.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Gelemiş/Patara telsiz telgraf istasyonunun dört yapısında da gerçekleştirilen kazılarda, maruz kaldıkları büyük tahribata rağmen, görevli Osmanlı ve Alman memurlara ait şahsi kullanım eşyası dâhil olmak üzere, çok sayıda buluntu ele geçmiştir. Üzerlerinde "*Posta-i Devlet, Eyalet-i İzmir, Hicrî 1282 (1865-1866)*" ve "*Meğri* (Fethiye'nin eski adı), *Posta-i Devlet-i Osmaniye*" yazan mühürler, bu istasyona ulaşan postalarla bağlantılı olmalıdır. Sultan Abdülaziz'in tuğrasını taşıyan sikke (30 para) buluntusu ise, istasyondaki malî gündemlerle

ilgili bir ipucu vermektedir. (Görsel 23) Üzerinde "*Gebr.Siemens&Co*" yazılı küçük karbon obje ise (Görsel 24), bunu üreten firmanın kendi arşivi için de diğer bazı yazılı makine aksamı ile birlikte önemli bir kayıt olacaktır.

Görsel 23. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu kazı buluntuları.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Görsel 24. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu Makine Binası Mekâ 2, yazılı karbon obje.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Görsel 25. Gelemiş/Patara Telsiz Telgraf İstasyonu lojman kazısı, kiremit.
Kaynak: Patara Kazı Arşivi

Önemli buluntu gruplarından birini, üstlerinde Fratelli Allatini Salonicco yazan çatı kiremitleri oluşturur. (Görsel 25) Bu sözcükler, dönemin uluslararası boyutta sanayici ve iş adamlarını simgeleyen bir aileye

aittir[95]. 1802 yılında İtalya'nın Livorno şehrinden Selanik'e göçen Seferad Yahudisi Lazaro Allatini'nin (Al-Latin) üç oğlu, 1836'da Fratelli Allatini-Salonicco (Allatini Kardeşler-Selanik) adında bir firma kurmuştur. Bu firma zaman içinde madencilik, un fabrikası, tütün fabrikası, bira ve buz fabrikası, bankacılık, tuğla ve kiremit fabrikası, gemi ticareti gibi farklı sektörlerde faaliyet göstererek büyük bir zenginliğe ve etki gücüne sahip olmuştur[96]. 1885'de üretime başlayan tuğla ve kiremit fabrikası, 1900, 1905 ve 1910'da üretime giren yeni fabrikalar, kullandıkları modern teknolojiler sayesinde dönemin en kaliteli malzemelerini yüksek sayılarda (yıllık 500.000 tuğla, 10.000.000 kiremit) üretmeyi başarmıştır. 27 Nisan 1909'da Selanik'e sürgüne gönderilen Sultan II. Abdülhamid, burada ailesiyle birlikte Allatinilere ait köşkte tutulmuştur. İşte Gelemiş telsiz istasyonu kazılarında yoğun biçimde ele geçen Fratelli Allatini-Salanicco kiremitleri, bize sadece bu tarihi hatırlatmakla kalmamakta; aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin içinden geçtiği zorlu dönemin koşullarına ve istasyonun yapıldığı mevkiin imkânsızlıklarına rağmen, Afrika'daki son toprağını elinde tutabilmek gayretiyle elinden gelenin fazlasını yapmaktan kaçınmadığını da göstermektedir. İletişim tarihinin dünya genelinde günümüze ulaşan çok az sayıdaki erken örneklerinden biri olan Gelemiş/Patara telsiz telgraf istasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti de çok önemli bir teknoloji mirasının sahibi olmuştur.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid döneminin teknoloji yatırım projelerinden biri olan Gelemiş/Patara-Derne Telsiz Telgraf İstasyonu, Osmanlı Devleti'nin son döneminden günümüze ulaşan ve tarihi, stratejik öneme sahip miraslar arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin, emperyalizm mücadelesinin doruk noktasına ulaştığı bir dönemde Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'a sahip çıkabilmek adına hayata geçirdiği bu proje, Avrupalı rakipleri tarafından hasta adam olarak tanımlandığı bir çağda devletin direnç ve kararlılığını ortaya koyduğu son teknoloji atılımlarından biri olmuştur. Bu yönüyle proje, Osmanlı'nın geç dönemde haberleşme altyapısını askerî ve idarî ihtiyaçlara göre yeniden yapılandırma kapasitesini gösteren somut bir teknoloji politikası örneği olarak da değerlendirilmelidir. Patenti henüz on yıl kadar önce alınmış olan telsiz telgraf, coğrafi, ekonomik ve teknik engellere rağmen 1906'da başarıyla uygulanan bir teknoloji olmuştur. Bunun için zaman, emek ve para sarf etmekten imtina etmeyen dönemin devlet adamları coğrafi engelleri ortadan kaldırmayı ve Trablusgarp'ı kaybetmemeyi hedeflemiştir. Bu süreçte Telefunken firmasıyla kurulan teknik iş birliği, Osmanlı'nın yabancı teknolojiyi yalnızca satın almakla kalmayıp, onu kurumsal bilgi üretimi ve personel eğitimi yoluyla içselleştirme çabasını da yansıtmaktadır. Söz konusu proje Sultan II. Abdülhamid döneminde giderek artan Osmanlı-Alman ilişkilerinin de bir sonucu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin çağın teknolojisini yakalayan bu yatırımı, yalnızca bir haberleşme projesi değil, aynı zamanda siyasi bağımsızlık, teknolojik vizyon ve askeri strateji açısından da değerlidir. Telsiz telgraf istasyonlarının mekânsal organizasyonu ve cihaz kapasiteleri, Osmanlı Devleti'nin erken 20. yüzyılda karmaşık teknik sistemleri kurma bilinci ve işletme yeteneğine ulaştığını göstermektedir. Sultan II. Abdülhamid'in teknolojik yeniliklere verdiği önem ve merkezî yönetimin detaylara gösterdiği hassasiyet, dönemin Osmanlı modernleşme hamlelerinin bir yansıması olarak okunmalıdır. 1855 yılında ilk telgraf haberleşmesini gerçekleştiren Osmanlı Devleti'nin tam yarım asır sonra telgraf teknolojisinin son ürününü etkili bir şekilde kullanma kararlılığı göstermesi iletişim tarihinde bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu süreklilik, devletin haberleşme teknolojilerini stratejik bir devlet kapasitesi olarak görmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Fakat 1911-1912 Trablusgarp Savaşı ardından önce Balkan Savaşları akabinde Dünya Savaşı'nın dayattığı zorluklar söz konusu teknolojinin her alanda yayılmasına mâni olmuş, iletişim alanındaki politika ve yatırımlarda askerî öncelikler ön plana çıkmıştır.

95 Nurdan İpek, *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi (İstanbul, 2011), 59-60.

96 Mehmet Ali Karaman, "XIX. Yüzyılda Selanik'te Musevi Bir Aile: Alatiniler", *History Studies* 9/5, (2017), 130-142.

Osmanlı Devleti'nin haberleşme tarihinde önemli bir sembol ve Trablusgarp'la bağlarına dair tarihî bir kanıt bugün Patara'da bulunan telsiz telgraf istasyonu kalıntılarıdır. Bu kalıntılar, yalnızca bir yapısal miras değil, Osmanlı'nın modern iletişim teknolojisini sahaya uyarlama biçimini gösteren maddi kanıtlardır ve tarihsel arkeoloji açısından geç dönem teknolojik peyzajın incelenmesine olanak sağlamaktadır. Bu çerçevede Patara'daki kalıntıların tanıtılması günümüzde Libya ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine dayanak teşkil edecek bir tarihi-kültürel miras olma potansiyelini de haizdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details

Diren Çakılcı (Doç. Dr.)
[1] Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya-Türkiye
0000-0002-8340-2536

Havva İşkan (Prof. Dr.)
[2] Piri Reis Üniversitesi, Denizcilik Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul-Türkiye
0000-0002-1665-4207

Kaynakça | Bibliography

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.): 2449/183613; 2533/189952; 2566/192404; 2584/193761; 2596/194633; 2702/202609; 2881/216061; 2899/217368; 2942/220650; 3069/230147; 3251/243757; 3256/244251; 3944/295736.

Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 912/19; 931/18; 939/1; 1065/36; 1247/41; 2841/84; 2854/1.

Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.): 59/52.

Fotoğraflar (FTG.f.): 1559; 1560.

Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS.): 2909/92.

İrade, Hususi (İ.HUS.): 125/104; 128/96.

İrade, Posta ve Telgraf (İ.PT.): 20/51; 25/5.

Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.): 225/130; 229/66; 301/25.

Yıldız, Perakende, Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.): 1/88.

Yıldız, Perakende, Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), 39/35.

Yıldız, Perakende, Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.): 21/109; 24/1; 24/2; 24/3; 24/4; 24/5; 24/6; 24/7; 24/8; 24/9; 24/13; 23/86; 23/150.

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE Arşivi)

Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912) (110-9-1-5): 15-66-7; 16-69-7; 19-81-2; 54-253-35; 57-273-37; 57-273-38.

Süreli Yayınlar

"Ferid Bey", *Servet-i Fünûn*, Num. 897, 19 Haziran 1324.

"Telefunken und der Balkankrieg", *Telefunken Zeitung*, 2. Jahrgang, No. 8, October 1912.

"Telsiz Telgraf Hattı", Servet-i Fünûn, Num. 777, 2 Mart 1322.

"Zur Tripolis-Affäre", *Telefunken Zeitung*, I. Jahrgang, No. 2, September 1911.

Ferid Bey, "Telsiz Telgraf", *Servet-i Fünûn*, Num. 778, 9 Mart 1322.

Servet-i Fünûn, Num. 777, 2 Mart 1322.

Araştırma Eserleri

Çakılcı, Diren ve Havva İşkan, "Patara Telsiz Telgraf İstasyonu", *Patara: Likya'nın Akdeniz'e Açılan Kapısı* içinde, Editör Havva İşkan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020: 129-132.

Çakılcı, Diren. "Doğu Akdeniz'de Denizaltı Telgraf Bağlantıları: Yunanistan'ın Uluslararası Şebekeye Dahil Edilmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXIII/1 (2018): 21-39.

Çakılcı, Diren. "Kıbrıs'ta Osmanlı Telgraf İşletmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 2/62 (2016): 65-90.

Çakılcı, Diren. "Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi", *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler,* edt. Coşkun Yılmaz. I. cilt. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2017: 131-149.

Çakılcı, Diren. "Osmanlı Devleti'nde Denizaltı Telgraf Hatları ve Eastern Telegraph Company", *18. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler* III. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022: 289-309.

Çakılcı, Diren. "Osmanlı Devleti'nin Telgraf Haberleşmesinde Güvenlik Birimleri ve Asayiş", *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, Ankara: Berikan, 2018: 339-361.

Çakılcı, Diren. *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876).* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.

Çakılcı, Diren. "Yemen'i Payitaht'a Bağlamak: Yemen Vilayeti Telgraf Şebekesi ve Bağlantı Hatları", *Türkiyat Mecmuası* 32/1 (2022), 61-92.

Davison, Roderic H. *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923).* Çeviren Mehmet Moralı. İstanbul: Alkım Yayınları, 2004.

Duran, Saltuk. "Sources of Maritime Weather Monitoring in the Ottoman Navy at the Age of Modern Observatories, 1868-1914". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 25, 2 (2024): 369-399.

Eichhorn, Gustav. *Wireless Telegraphy*. London: Charles Griffin and Company Pub., 1906.

Eyice, Semavi. "İstanbul'da İlk Telgrafhane-i Âmire'nin Projesi (1855)", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 34 (1984): 61-72.

Güzel, Hasan Tevfik. ""Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", *Vakanüvis* 2/1 (Mart 2017): 78-118.

Halaçoğlu, Yusuf. *Klasik Dönemde Osmanlılarda Haberleşme ve Yol Sistemi*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1982.

Halıcı, Şaduman. "Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp (1908-1912)", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan* içinde. Ankara: Turhan Kitabevi, 2008: 505-534.

İpek, Nurdan. *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul: 2011: 59-60.

İşkan-Baykan, Havva-N. Orhan. "Neue Ergebnisse zur Wasserleitung von Patara/Türkei", *BaBesh Supplement* 24, (2013): 93-103

Kanat, Sedat. "II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Çalışma Usulleri ve Kurum Çalışanlarının Genel Özlük Durumları", *CUJOSS* XLII/2 (2018): 13-46.

Karakaş, Nuri. "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912)", *Akademik Bakış* 6/12 (2013): 81-109.

Karaman, Mehmet Ali. "XIX. Yüzyılda Selanik'te Musevi Bir Aile: Alatiniler", *History Studies* 9/5, (2017): 130-142.

Kızıltoprak, Süleyman. *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Körpe, Reyhan. "Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Metot: Osmanlı Arkeolojisi", *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık-Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildirileri 2* içinde, Ankara: TTK Yayınları, 2022: 411-433

Kurtcephe, İsrafil. "İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri", *OTAM* 1 (1990): 299-312.

Kurtcephe, İsrafil. "Trablusgarb'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 6 (1990): 361-375.

List of Wireless-Telegraph Stations of The World. Washington: Government Printing Office, 1907.

List of Wireless-Telegraph Stations of The World. Washington: Government Printing Office, 1908.

Manfroni, Camillo. *Guerra Italo-Turca (1911-1912), Cronistoria delle Operazioni Navali* II, Roma: 1926.

McNamara, John R. *The Economics of Innovation in the Telecommunications Industry*, New York: Quorum Books, 1991.

Minawi, Mostafa. "Telegraphs and Territoriality in Ottoman Africa and Arabia during the Age of High Imperialism", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 18/6 (2016): 567-587.

Özmen, Seher Selin. "Kuramsal ve Metodolojik Bir Çerçevede Osmanlı Arkeolojisi ile Tarihsel Arkeoloji", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 12/1 (Haziran 2025): 327-52.

Patara. Kent, Liman, Kült, editör Havva İşkan, *İstanbul: T*ürkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Şahin, Feyzullah. "Patara Kent İçi Su Dağıtım Yapıları", *From Sand Into a City. 25 Years of Patara Excavations, International Symposium Proceedings, 11-13 Nov. 2013 Antalya, Patara* VII.1, (2015): 507-524.

Yazıcı, Nesimi. "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM* 3 (1992): 333-377.

Yılmaz, Pamir. *Koruma Yasalarımız ve Patara Antik Kenti*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya: 1996.

İnternet Kaynakları

http://www.seas.columbia.edu/marconi/history.html Erişim 06.08.2025.

https://earlyradiohistory.us/1906stat.htm Erişim 14.05.2025.